

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ
СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ І САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З
КУРСУ «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ»**

для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського)
рівня освітньо-професійних програм: «Біомедична електроніка
та комп'ютерні системи», «Радіофізика, біофізика та
комп'ютерні системи», «Інформаційні технології керування
складними системами»

Харків – 2023

УДК 94(477) (075,8)
М 54

Рецензенти:

Луговий Олег – к. і. н., доц. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії факультету історії і філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Безверха Вікторія – к. і. н., ст. викл. кафедри історії України та всесвітньої історії факультету історії, бізнес-освіти та права Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 5 від 15 лютого 2023 року)*

М 54 **Методичні рекомендації для організації та проведення семінарських занять і самостійної роботи з курсу «Історія України» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійних програм: «Біомедична електроніка та комп'ютерні системи», «Радіофізика, біофізика та комп'ютерні системи», «Інформаційні технології керування складними системами» / уклад. М. Є. Домановська. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. – 68 с.**

Для здобувачів вищої освіти освітніх програм: Біомедична електроніка та комп'ютерні системи, Радіофізика, біофізика та комп'ютерні системи, Інформаційні технології керування складними системами (факультет радіофізики, біомедичної електроніки та комп'ютерних систем).

Методичні рекомендації містять поради щодо організації та проведення семінарських занять і самостійної роботи з курсу «Історія України».

УДК 94(477) (075,8)

© Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна, 2023
© Домановська М. Є., уклад., 2023
© Дончик І. М., макет обкладинки, 2023

ЗМІСТ

Вступ	4
1. Мета і завдання курсу «Історія України»	6
2. Особливості організації семінарських занять. Критерії оцінювання	7
3. Плани семінарських занять і методичні рекомендації до підготовки	
<i>Тема 1.</i> Східні слов'яни у VI–IX ст. Утворення і розвиток Київської Русі наприкінці IX – у середині XI ст.	10
<i>Тема 2.</i> Литовсько-польська доба історії України (XIV–XVI ст.)	12
<i>Тема 3.</i> Козацтво та Запорізька Січ (друга половина XVI – перша половина XVII ст.)	22
<i>Тема 4.</i> Козацька революція середини XVII ст. Утворення козацької держави	28
<i>Тема 5.</i> Україна у другій половині XVII – на початку XVIII ст.: доба Руїни (1659–1687 рр.), гетьманство Івана Мазепи (1687–1709 рр.)	33
<i>Тема 6.</i> Україна у XVIII ст. Ліквідація козацьких автономій	39
<i>Тема 7.</i> Українські землі наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст.	42
<i>Тема 8.</i> Українські землі у другій половині XIX ст.	47
4. Методичні рекомендації до самостійної роботи (написання есе, робота над творчими проектами). Критерії оцінювання	50
5. Методичні рекомендації для підготовки до семестрового екзамену. Критерії оцінювання	54
6. Питання до екзамену	57
7. Рекомендована література	60
8. Список використаної літератури	67

ВСТУП

«Історія України» – одна із важливих дисциплін гуманітарного профілю, покликаних спонукати здобувачів вищої освіти до усвідомлення необхідності самостійного формування наукового світогляду, відповідального вибору обґрунтованих громадянської, політичної і соціальної позицій, визначення важливих аспектів своєї ідентичності. Саме вивчення історії України дозволяє навчитися системному науковому мисленню, грамотно застосовувати основні соціально-політичні поняття, визначення і терміни, аналізувати суспільні явища і процеси.

Пропоновані методичні рекомендації спрямовані не тільки на засвоєння здобувачами курсу історії України і формування передбачених освітніми програмами загальних і фахових компетентностей. Через дисципліни гуманітарної складової здобувачі негуманітарних спеціальностей набувають так званих *soft skills*, зокрема комунікативних, когнітивних, адаптивних навичок, вмінь працювати в команді, орієнтуватися в інформаційному і медійному просторі, мислити критично і системно, безперервно навчатися тощо.

В сучасних умовах фахівці технічних і природничих спеціальностей успішно реалізують себе на ринку праці лише за умови подолання вузькофахового мислення і шляхом засвоєння широкого спектра гуманітарних знань. В умовах війни з російською федерацією і для майбутнього періоду післявоєнного відновлення нашої держави поглиблення знань здобувачів вищої освіти з історії України набуває особливої актуальності, оскільки сприяє формуванню патріотичних і морально-етичних переконань, а також вмінню аргументовано і критично оцінювати суспільно-політичну ситуацію в Україні і світі.

Поряд з аудиторною роботою, в тому числі з використанням технологій дистанційного навчання, важливу роль має самостійна робота здобувачів вищої освіти. Відповідно до Болонської конвенції, яка від 2004 року є одним з головних документів організації навчального процесу в Україні, його базовою складовою є самостійна пізнавальна діяльність здобувачів. У процесі самостійної пізнавальної діяльності здобувачі навчаються не лише здобувати, оновлювати, поповнювати свої знання, а й ефективно використовувати їх під час навчання та в подальшій професійній діяльності.

Здійснюючи самостійну роботу під керівництвом викладача, опановуючи лекційний матеріал, готуючись до семінарських занять, здобувачі під час вивчення курсу історії України формують комплекс загальних і фахових компетентностей і досягають результатів навчання, передбачених освітньо-професійними програмами. Таким чином реалізується основна функція навчального процесу – одержання студентом максимального обсягу знань, їх закріплення і перетворення на стійкі вміння і навички.

Важливою умовою успішної організації самостійної роботи та підготовки до семінарських занять здобувачів вищої освіти є постійна взаємодія з викладачем, який організовує чітке планування роботи і здійснює регулярне консультування. Необхідним є також розміщення інструктивних матеріалів для самостійної роботи на онлайн платформах і наявність каналів постійної комунікації, що є надзвичайно важливим в умовах дистанційного навчання. Дистанційне навчання не є перешкодою для використання групових форм роботи, оскільки виконання завдань у малих групах або парах сприяє формуванню комунікативних навичок і мотивує до досягнення бажаних результатів.

Методичні рекомендації містять детальні інструкції для здобувачів щодо опрацювання проблемних питань, включених до планів семінарських занять, знайомлять з особливостями підготовки есе і творчих проєктів. Також видання включає перелік рекомендованих для опрацювання новітніх навчальних посібників і наукової літератури і уривки джерел з окремих тем історії України. Акцентовано увагу на рекомендаціях, які дозволяють в стислі терміни успішно підготуватися до семестрового екзамену, наведені критерії оцінювання відповідей на семінарських заняттях, рефератів, творчих проєктів і відповідей на питання екзаменаційного завдання.

1. Мета і завдання курсу «Історія України»

Безпосередньою *метою викладання* навчальної дисципліни «Історія України» є поглиблення знань здобувачів вищої освіти з історії України, ознайомлення з основними тенденціями розвитку сучасної історичної науки, оволодіння методами роботи з історичними джерелами та науковою літературою.

Основними *завданнями вивчення дисципліни* є визначення ролі історії України в системі соціально-гуманітарних наук; ознайомлення з основами традиційної та модерної історіографії; висвітлення найважливіших дискусійних історичних проблем; оволодіння сучасними методами вивчення історичних джерел та наукових публікацій, прийомами їх аналізу та здобуття на цій основі практичних навичок для оцінки поточних суспільних процесів та явищ.

Самостійна робота є надзвичайно важливою в процесі вивчення здобувачами курсу «Історія України». Відповідно до положень Болонської конвенції кредитно-модульна система організації навчального процесу передбачає активну самостійну пізнавальну діяльність здобувачів в опануванні навчальних курсів. Організація викладання навчальних дисциплін має проблемний, дискусійний характер і має на меті стимулювати творчу активність здобувачів у процесі оволодіння фаховими й загальноосвітніми знаннями. Самостійна робота, крім засвоєння здобувачами певного обсягу знань з предмета, сприяє також їхньому закріпленню, формуванню стійких вмінь і навичок, а також покращенню мотивації, самоорганізованості, самоконтролю.

Під час семінарських занять і самостійної роботи здобувачі набувають навичок роботи зі значними за обсягом текстами і аналізу отриманої інформації, намагаються робити власні висновки, підвищують мовну компетентність, набувають досвіду публічних виступів і навичок дискусії. Поза сумнівом, це є важливою складовою формування фахівця технічної і природничої галузі.

Замість класичної системи освіти, яка раніше передбачала накопичення масиви знань з усіх навчальних предметів, сьогодні домінує компетентісна парадигма. В сучасних умовах здобувач освіти формує потрібні компетентності впродовж життя й у разі потреби. У таких умовах зростає значення самостійної діяльності здобувача вищої освіти, який формує власну освітню траєкторію, підвищуючи свою конкурентоспроможність на ринку праці. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час організації та забезпечення самостійної навчальної діяльності дасть змогу зробити навчальний процес більш якісним і сучасним.

Здобувачі вищої освіти мають знати принципи періодизації історії України та її основні етапи; основні поняття та терміни; особливості

соціально-економічних, політичних, культурних процесів розвитку України на різних етапах; діяльність видатних історичних осіб, політичних партій, державних утворень, що існували в Українських землях від давнини до сьогодення; сучасні історичні теорії та методологічні підходи для аналізу суспільства.

Здобувачі мають уміти аналізувати історичні процеси, події, факти; брати участь у дискусіях на суспільно-історичні теми; користуватися категорійно-понятійним апаратом історичної науки, історичними джерелами та науковою літературою з історії України; застосовувати знання з історії України у процесі розв'язання професійних завдань. Аналізувати геополітичне та гео економічне положення окремих держав на території сучасної України та виявляти їх головні інтереси.

2. Особливості організації семінарських занять. Критерії оцінювання

Вагому роль під час вивчення історії України відіграють **семінарські заняття**, які допомагають здобувачам систематизувати, поглиблювати і узагальнювати знання з основних питань курсу, набувати умінь та навичок самостійно осмислювати, аналізувати історичні події, факти, явища та процеси, давати оцінки історичним особам та їхнім вчинкам тощо. Крім того, на семінарських заняттях здобувачі мають вдосконалювати навички публічних виступів, аргументованого обговорення проблемних історичних питань, ведення дискусії. Семінарські заняття також сприяють успішній підготовці до складання підсумкового іспиту.

В залежності від особливостей укладання розкладу занять, семінарське заняття за визначеною темою, як правило, відбувається після того, як здобувачі прослухали відповідну лекцію. Лекція передбачає структурований огляд теми з акцентом на дискусійних питаннях. Тому на момент підготовки до семінарського заняття здобувачі вже мають загальне уявлення про питання семінару, а під час підготовки за планом заняття мають поглибити і структурувати свої знання.

Як правило, план семінарського заняття передбачає 3–5 проблемних питань, які розглядаються у формі бесіди, дискусії з використанням мультимедійних презентацій. Опитування відбувається передусім за бажанням здобувачів, але викладач, який виступає модератором обговорення, має задіяти максимальне коло присутніх. Тому можливе і опитування за вибором викладача. Крім виступів здобувачів на семінарі, оцінюються також вагомі доповнення і зауваження. Наприкінці заняття викладач підводить підсумки роботи, виставляє оцінки, які в сучасних умовах надсилаються кожному учаснику на його обліковий запис електронної платформи.

Оцінки, які здобувачі отримують на семінарах, обов'язково вносяться до загальних рейтингових балів і підсумовуються з балами за виконання есе, творчих проєктів і екзаменаційного завдання.

Важливим моментом організації семінарських занять є попередня самостійна робота здобувача вищої освіти з навчальною та науковою літературою, історичними першоджерелами з метою пошуку, впорядкування, аналізу інформації для відповідей на заплановані до розгляду та обговорення на семінарському занятті питання. Самостійна робота здійснюється за заздалегідь визначеним планом, запропонованим викладачем, шляхом опрацювання рекомендованої навчальної та наукової літератури з урахуванням методичних порад щодо підготовки відповідей.

Якісна підготовка здобувачів до семінарських занять з урахуванням рекомендацій викладача – основна умова панування творчої атмосфери на заняттях і здобуття глибоких знань з предмета. Підготовка до семінарів відбувається у позааудиторний час за заздалегідь оприлюдненим викладачем планом. Семінарські заняття є обов'язковими до відвідування. Пропущені заняття або ті, на яких робота здобувача була оцінена незадовільно, перескладаються викладачу під час консультацій або з використанням онлайн платформ.

Допуск здобувача до екзамену відбувається за умови, якщо він має мінімум 20 балів за роботу на семінарських заняттях і виконав один реферат або творчий проєкт.

Інформація про передбачене планом семінарське заняття містить такі складові:

Тема – назва і загальна тема семінарського заняття;

План – перелік основних запланованих для висвітлення і обговорення питань;

Література – список рекомендованої для самостійного опрацювання літератури;

Методичні рекомендації – поради щодо підготовки відповідей на питання;

Питання для дискусії – найбільш складні питання, до яких доцільно звертатися у випадках, коли студенти добре засвоїли основні питання і спроможні до виконання більш складних завдань.

У окремих випадках передбачено також рубрику **Увага, джерело!** Наведені у ній тексти супроводжуються окремими спеціальними завданнями і питаннями. Обсяг і кількість таких документів невеликі, оскільки кількість семінарських занять, передбачених планом, обмежена. Тому це не дає змоги детально працювати із першоджерелами щодо всіх винесених на обговорення на занятті питань.

На семінарському занятті оцінюються:

-усі відповіді студента на передбачені планом семінарського заняття питання;

-участь у обговоренні дискусійних питань;

-вміння застосувати теоретичні знання при виконанні практичних завдань під час роботи із першоджерелами;

-виступи з підготовленими індивідуальними доповідями.

Під час поточного оцінювання результатів навчальної діяльності здобувачів вищої освіти враховується їхня робота під час проведення семінарських занять. Крім того, додаткові бали нараховуються за виконання творчих проєктів, написання есе, участь у навчальних конкурсах, студентських наукових конференціях.

Перелік тем і плани семінарських занять можуть змінюватися. Охопити детально всю програму курсу з огляду на обмежену кількість семінарських занять неможливо. Деякі теми можна скорочувати і замінювати презентаціями есе і творчих проєктів, організовуючі заняття у форматі круглого столу або конференції. Для такого виду занять пропонуються теми:

-Актуальні проблеми сучасної історії України (презентація есе і творчих проєктів): на вибір викладача і здобувачів.

-Усна історія нинішньої російсько-української війни (презентація есе і творчих проєктів): на вибір викладача і здобувачів.

Критерії оцінювання роботи здобувачів на семінарських заняттях

За підсумками кожного семінарського заняття викладач оцінює рівень знання здобувачами першоджерел, наукової літератури, уміння логічно та послідовно виступати під час обговорення питань плану семінарського заняття, ставити та відповідати на запитання в ході дискусії. Здобувач може набрати від 1 до 40 балів за роботу на семінарах протягом семестру.

Критерії оцінювання роботи здобувачів на семінарських заняттях:

Ваговий бал – 5. Максимальна кількість за усі виступи: $5 \cdot 8 = 40$ балів.

5 балів – красномовний виступ, риторично грамотний за усіма параметрами оцінювання.

4 бали – логічний виступ, інформаційно повний, продуманий.

3 бали – частковий виступ за темою з порушеннями параметрів красномовства.

2 бали – формальний виступ зі значною кількістю фактичних помилок.

1 бал – формальний, короткий виступ, що не відповідає контексту питання.

3. Плани семінарських занять і методичні рекомендації до підготовки

Тема 1

Східні слов'яни у VI–IX ст.

Утворення і розвиток Київської Русі наприкінці IX – у середині XI ст.

План заняття

1. Східнослов'янські племена у VI – першій половині IX ст.
2. Виникнення і розвиток Київської держави за перших Рюриковичів (від Олега до Святослава).
3. Правління Володимира Святославича – завершення формування Київської держави. Хрещення Русі.
4. Економічний, політичний і культурний розвиток Київської держави за правління Ярослава Мудрого.
5. Соціально-економічний розвиток і державний устрій Київської Русі.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>
2. Історія цивілізації. Україна. Т. 1. Від киммерійців до Русі (X ст. до н. е. – X ст.) / Н. С. Абашина, М. Ю. Відейко, О. В. Гопкало та ін.; упоряд. М. Ю. Відейко. Харків, 2020. 586 с.
3. Історія цивілізації. Україна. Т. 2. Від Русі до Галицького князівства (900–1256) / О. Б. Бубенок, А. М. Домановський, О. О. Дядечко та ін.; упоряд. О. Є. Черненко. Харків, 2021. 612 с.
4. Літопис Руський за Іпатським списком / Перекл. Л. Махновець [Електронний ресурс] / URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>
5. Плохій Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключка. Харків: КСД, 2016. 496 с.
6. Терський С. В. Археологія України (середньовічна доба): навч. посіб. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. 256 с.
7. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців / Михайло Відейко та ін.; упоряд. Кирило Галушко. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).
8. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. Вид. 2-ге. К.: Критика, 2006. 581 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>

Методичні рекомендації

Загальні рекомендації: Під час підготовки до семінарського заняття з історії Київської Русі обов'язковою є робота з першоджерелом –

перекладом «Повісті минулих літ»: Літопис Руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. К., 1989. С. 3–178. Текст джерела доступний також на сайті «Збірник» за посиланням: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

До питання 1: Схарактеризуйте празьку, пеньківську, колочинську, лука-райковецьку, волинцівську, роменську археологічні культури (територія розповсюдження, господарські заняття носіїв, особливості матеріальної культури). Послугуючись літописом і картою, визначте регіони розселення окремих східнослов'янських племен у VI – першій половині IX ст. і спробуйте поєднати їх із територією розселення носіїв тієї або іншої археологічної культури. Схарактеризуйте господарські заняття, релігійний світогляд, соціальний устрій східнослов'янських племен, визначте, якими були фактори, що обумовили процеси політогенезу (виникнення держави) у східних слов'ян.

До питання 2: З'ясуйте, яким було значення і роль внутрішніх соціально-економічних та зовнішньополітичних чинників (Візантійська імперія, Хазарський каганат, варяги) у процесі виникнення Київської держави. Розгляньте основні теорії виникнення держави (норманська, антинорманська теорії, хазарська гіпотеза, синтетичний підхід), проаналізуйте докази на користь кожної з них. Поясніть, чому саме Київ і землі полян стали основою і ядром держави Рюриковичів. Схарактеризуйте значення «шляху із варяг у греки» і «полюддя» у формуванні Київської держави. Розгляньте діяльність перших київських князів (від Олега до Святослава) з династії Рюриковичів, їхні територіальні надбання, особливості внутрішньої та зовнішньої політики. Які племена, коли і за яких обставин увійшли до Київської Русі.

До питання 3: Схарактеризуйте реформи князя Володимира, його внутрішню і зовнішню політику. Особливу увагу приділіть судовій та адміністративній реформам князя, здійсненій ним спробі реформування язичництва. Поясніть, з якою метою вони проводилися. Визначте причини прийняття ним ортодоксального християнства візантійського зразка (православ'я) і значення цієї події в історії Київської Русі (розвиток культури, науки, освіти, зміни в ідеології та менталітеті). Якими методами насаджувалося християнство? Чи були у цієї події відтерміновані негативні наслідки?

До питання 4: Схарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику Ярослава Мудрого. Розкрийте значення укладання за часів його правління першої письмової кодифікації норм звичаєвого права – збірки законів «Руська правда». Спробуйте з'ясувати, яке місце займала Київська Русь у системі міжнародних стосунків середини XI ст.

До питання 5: Якими були особливості соціального та економічного

розвитку Київської держави за перших Рюриковичів? Як позначилися на розвиткові Русі реформи Володимира і Ярослава? Якою була соціальна структура давньоруського суспільства (схарактеризуйте основні соціальні групи суспільства Київської Русі, їхню ієрархію; особливу увагу приділіть основним групам залежного населення: поясніть, чим відрізнялося соціально-правове становище смердів, закутів, рядовичів, челяді і холопів). Прослідкуйте, як відбувався процес трансформації державної влади від дружинно-князівської до монархічної форми правління. Як змінювалися під час цього значення, роль, функції і повноваження князя, дружини, боярської ради, віча? Якою була організація державної влади Київської Русі?

Питання для дискусії

1. Яку роль зіграли у процесах виникнення державності східних слов'ян хазари та варяги?
2. Як прийняття ортодоксального християнства візантійського зразка вплинуло на розвиток Київської Русі і подальшу історію України?
3. Чи існувала у Київській Русі так звана «давньоруська народність»?
4. Тисячоліття Софії Київської: коли було збудовано собор? (новітні гіпотези і старі переконання).

Тема 2

Литовсько-польська доба історії України (XIV–XVI ст.)

План заняття

1. Вхідження Галицької Русі до складу Польського королівства.
2. Вхідження Волинського князівства і земель Південно-Західної Русі до складу Великого князівства Литовського.
3. Соціально-економічний і політичний розвиток українських земель у складі Великого князівства Литовського у XIV – середині XVI ст.
4. Етапи литовсько-польського зближення. Утворення Речі Посполитої і стан українських земель у її складі.

Література

1. Білоус Н. О. Люблінська унія 1569 р.: історіографічні погляди та інтерпретації (до 440-річчя Люблінської унії) // Український історичний журнал. 2010. № 1.
2. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>
3. Золота доба українського лицарства. Військо та зброя. Політика і право. Економіка й торгівля. Персоналії / Борис Черкас, Владислав Берковський, Дмитро Вашук, Андрій Федорук. Харків: КСД, 2018. 236 с.

4. Плохій Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності / Пер. з англ. Р. Ключка. Харків: КСД, 2016. 496 с.
5. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / В. М. Горобець та ін. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).
6. Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Балануца, Д. П. Вашук, А. О. Гурбик, Б. В. Черкас. Луцьк, 2011. 256 с.
7. Україна: литовська доба 1320–1569 / Климовський С., Сварник І., Войтович Л., Вашук Д., Блануца А., Черкас Б. Вид. 2-ге, переробл. / відп. ред. Ю. Ференцева. Київ, 2017. 176 с.
8. Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упоряд. Т. Гошко. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. 688 с.
9. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVI ст. (Волинь і Центральна Україна). Київ, 2008. 472 с.
10. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. Вид. 2-г Київ: Критика, 2006. 581 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>

Методичні рекомендації

До питання 1: Опишіть процес входження земель Галицького князівства до складу Польської Корони. Якими були особливості польської експансії на Галичину? Які верстви і чому польського суспільства були зацікавлені у приєднанні українських земель? Як облаштовували поляки життя на приєднаних землях?

До питання 2: Схарактеризуйте основні етапи входження українських земель до складу Великого князівства Литовського (походи Гедиміна (20-ті рр. XIV ст., князювання Ольгерда (1345–1377 рр.), правління Вітовта (1392–1420 рр.)). Окремо розгляньте битву на Синіх Водах 1362 р. У чому полягало її значення? Поясніть, чому литовці змогли за короткий час приєднати до своєї держави території, які були значно більшими за початкові розміри Литовської держави? Якими були причини швидкого підпорядкування литовцями руських земель? Порівняйте литовське проникнення в українські землі із польським і татарським. Який варіант, на Ваш погляд, був кращим? Що мали на увазі литовські князі, виголошуючи принцип: «Старого не рушимо, нового не впроваджуємо»?

До питання 3: З'ясуйте, яким був статус українських земель у складі Великого князівства Литовського? Поміркуйте, чи можна говорити про автономію руських князівств? Поясніть, чому самостійність князівств дедалі більше обмежувалася? Чому з кінця XIV ст. Литва взяла курс на

зближення з Польщею? Якими були основні риси та особливості соціально-економічного розвитку українських земель у складі Великого князівства Литовського? Схарактеризуйте розвиток сільського господарства, міст, торгівлі, ремесел. Як вплинуло поширення Магдебурзького права на схід на життя українського міста? Якою була система самоврядування у містах, що мали Магдебурзьке право? Приділіть увагу соціальним групам, що існували в той час: шляхті, духовенству, міщанам і селянам. Які дрібніші соціальні групи можна виділити у кожному з цих станів?

До питання 4: Під час підготовки відповіді на питання обов'язково прочитайте тексти уній, наведені у рубриці *Увага, джерело!* Розгляньте Кревську унію 1385 року у геополітичному контексті Центрально-Східної Європи кінця XIV ст., розкрийте її причини, зміст і основні наслідки для України. Як сприйняли унію у литовському та руському суспільстві? Чим була обумовлена громадянська війна і Островська угода 1392 року? Схарактеризуйте зміст і наслідки Островської угоди. Якими були передумови, причини, зміст і наслідки для українських земель Городельської унії 1413 р.? Розгляньте Люблінську унію 1569 року у геополітичному контексті Центрально-Східної Європи середини XVI ст. Якими зовнішньополітичними обставинами було спричинене нове зближення королівства Польського і Великого князівства Литовського? Що обумовило позицію різних соціальних верств щодо договору з боку Литви і з боку Польщі? Розкрийте зміст і основні наслідки Люблінської унії для України.

Схарактеризуйте зміни у соціально-економічних відносинах. З'ясуйте, що таке фільварок, яким чином облаштування господарства фільварку пов'язане з подальшим посиленням феодальної експлуатації селянства. Схарактеризуйте такі документи, як «Устава на волоки» (1557 р.) і Литовський статут (1588 р.) в контексті посилення феодальної експлуатації українського селянства.

Увага, джерело!

1385 р. – Польсько-литовська унія у Крєві

Ми, Ягайло, з Божої ласки великий князь литовський, пан та дідич Русі, подаємо до відома усім, кого це стосується, [хто] зміст нижческазаного має бажання переглянути; нотатку на згадку про те, що мало нам бути передане від найяснішої княгині, з Божої ласки королеви Угорщини, Польщі, Далмації і т. д., через поштивих і шляхетних мужів – панів Стефана, пробоща ханадіснського; Владислава, сина Какаса де Каза, каштеляна з Поток; Влодка, чашника краківського; Миколая, каштеляна завіхойського, і Кристина, управителя Казімежа.

А насамперед повідали, що достойний князь Ягайло, великий князь

литовський і т. д., відправив урочисте посольство до панів зем'ян, Польщі, а потім – також до її королівської високоності. Ті ж бо, хто були вислані до найяснішої королеви, взяли із собою грамоти від найдостойнішого, найбільшого і найславетнішого посла, а саме від його високоності князя Скиргайла, князя – брата пана Ягайла, великого князя, який з певних причин не міг прибути особисто до тієї ж найяснішої королеви.

Посли ж бо його, князь Борис і староста віденський Ганко тій же пані королеві Угорщини таким чином справу виклали і казали: «Позаяк численні цесарі, королі та князі розмаїті з тим же великим князем литовським прагнули, зичили собі й раді були б увійти у довічні зв'язки спорідненості, а що Бог Всемогутній, [то] зберіг для особи тієї ж найяснішої королеви. Отож, найясніша пані, нехай високість ваша прийме до такого високо спасенного зв'язку того ж пана Ягайла, великого князя, за сина, а найяснішу княжну Ядвігу, дочку вашу найдорожчу, королеву Польщі, нехай пошлюбить він законною своєю дружиною. А гадаємо, що з того була б хвала Божа, душ спасіння, людям честь і зміцнення держави».

Коли ж бо те, що обіцяно, дійде до передбачуваного завершення, негайно пан Ягайло, великий князь, із усіма братами своїми ще не хрещеними, родичами, шляхтичами, з вищими й найнижчими, які у своїх краях мешкають, віру святої Римської церкви прийняти хоче, прагне і зичить собі. А позаяк клопоталися про те багато королів і різних князів, а не змогли аж досі нічого сінько від нього [Ягайла] з того отримати, на правду тоді честь оту Бог Всемогутній зберіг для самої лиш її королівської високоності.

Для справи тієї підтвердження, для певності й забезпечення той же Ягайло, великий князь, присягає всі скарби свої скласти і віддати на відшкодування втрат обох держав, як Польщі, так і Литви. І то лише коли згадана пані королева Угорщини дочку свою Ядвігу, королевою польською наречену, віддасть йому в дружини. Так само обіцяє той же Ягайло, великий князь, що дасть і готівкою запевнить грошову умову, укладену для за поруки поміж згаданою панею королевою Угорщини – з одного, а князем Австрії – з іншого боку, а саме двісті тисяч флоринів. Також той самий великий князь Ягайло присягається і зобов'язується усілякі загарбані землі та втрати Польського Королівства, відірвані будь-чийми руками і зайняті, повернути власними зусиллями і коштом. Також той самий Ягайло, великий князь, обіцяє всім християнам, а особливо людям обох статей, спійманим у Польському краї та звичаєм воєнним узятим у полон, повернути їхню первісну свободу – так, щоб кожен із них, без різниці статі, пішов, куди забажає з волі його.

Відтак згаданий тут князь Ягайло присягає також краї свої – Литву і Русь – навік прилучити до корони Польського Королівства.

А ми, Ягайло, наречений великим князем литовським, посольства, про які тут ішлося, з нашого боку – через згаданого Скиргайла, брата нашого найдорожчого, представлені згаданим баронам Королівства Польського й оголошені у спосіб, який описано, і знову ж таки через послів того ж брата нашого найясніший княгині, пані Ельжбеті, нареченій королеві Угорщини, так само і вищезгаданим чином викладене, за присутності перелічених посланців, себто послів самої ж пані королеви, як угорців, так і поляків, до нашої високості призначених, разом із братами нашими тут вписаними, а саме з паном Скиргайлом, Корибутом, Вітольдом, Лінгвенном, княжатами литовськими, і від імені інших братів наших - присутніх і відсутніх, що ми [оті посольства] відправили і подавали до відома як згаданій пані королеві, так і згаданим баронам Королівства Польського, [підтверджуємо]. Оці то посольства ми вважали за належне зміцнити і в усьому, що вище згадано, підтвердити печатками нашою і братів наших, перелічених тут. Дано у Крєві, у вівторок, напередодні Успенія Пречистої Діви Марії, року Господнього 1385.

*(Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби
/ Упоряд. Т. Гошко. Львів, 2011. С. 38–40)*

1413 р. – Городельський привілей

1. Насамперед, у той час, коли з допомогою животворного Духа сприйнявши світло католицької віри, поклали ми корону Королівства Польського, то для збільшення християнської віри, доброго становища і користі земель наших Литви, їх самих, з землями і володіннями, їм підпорядкованими і з ними зв'язаними, названому королівству нашому Польському присвоїли, інкорпорували, сполучили, об'єднали, приєднали, союзом зв'язали, за згодою одностайною нашою і інших братів наших і всіх панів, шляхтичів і бояр тієї ж землі Литовської з волі і згоди. Проте, бажаючи названі вище землі литовські, ради ворожих нападів і підступів хрестоносців і тих, що до них приєднуються, і всяких інших ворогів, які прагнуть розорити названі землі литовські і Королівство Польське і руйнування їх замишляють, у певності, безпеці і кращому догляді зберегти і про постійну для них користь подбати: ті ж самі землі, як і завжди, в повному пануванні, на праві чистому й мішаному, досі держали і держимо від предків наших по праву народження, як державці законні, з волі, схвалення і згоди панів, шляхтичів і бояр, в назване Королівство Польське знову інкорпоруємо, впроваджуємо, присвоюємо, сполучаємо, приєднуємо, союзом зв'язуємо і назавжди скріплюємо, визначаючи їх самих з усіма їх володіннями, землями, панствами, князівствами, волостями, мастками, і на всякому праві, чистому і мішаному, завжди бути єдиними безповоротно і непорушно з короною Королівства Польського.

2. Також усі церкви і весь клір названих вище земель Литви, як соборні, монастирські, парафіяльні, общинні, віленські та інші у тих [землях] споруджені і які будуть споруджені, засновані, в усіх їх свободах, імунітетах, привілеях, винятках і звичаях загальних зберігають, згідно з звичаєм Королівства Польського.

3. Пани [і] також бояри-шляхта земель наших, названих вище, даріннями, привілеями і пожалуваннями, ним нами дарованими, даними, приділеними, тільки католики і Римської церкви підвладні і кому герби пожалувані, господарюють, володіють і користуються, як пани і шляхта Королівства Польського своїми володіють і користуються.

4. Також пани і шляхтичі, названі вище, своїми вотчинами [батьківськими маєтками] на рівному праві володіють, як пани Королівства Польського своїми звичайно [як прийнято] володіють і пожалуваннями нашими, на які мають грамоти, від нас діючі і затверджені твердістю вічної сили, подібним чином будуть володіти і мати вільну змогу їх продавати, міняти, відчужувати, дарувати і на користь свою повертати, однак, з нашої згоди, особливо для кожного випадку даного, як для їх відчуження, обміну або даріння перед нами або нашими урядовцями, за звичаями Королівства Польського, буде визначено.

8 . [...] Шляхтичі Королівства Польського своїм королем звикли держати і служити, про що пани, бояри і знать земель Литовських, вищеназвані, присягою уже нам поручилися, як ясніше в грамотах їх, у яких вони з панами Королівства Польського взаємно погодилися, міститься. Однаковим чином, під клятвою вірності і під [страхом] позбавлення своїх маєтків, ніяким князям або панам, або іншим, якого б не було стану людям, бажаючим протистояти землям Королівства Польського, ні порадою, ні благосприянням, ні допомогою не будуть служити і допомагати.

9 . [...] Урядником призначаються тільки католицької віри прихильники і підвладні святій Римській церкві. Також і всі постійні уряди земські, які є посади, каштелянства, жалуються тільки сповідникам християнської [католицької] віри і до ради нашої допускаються і в ній присутні, коли обговорюються питання про благо держави, бо часто різниця у вірах приводить до різниці в умах, і виявляються через це відомими такі рішення, яким належить у таємниці бути збереженими.

11. До цього ще додається, що названі вище пани і шляхтичі Литви після смерті Олександра Вітовта, теперішнього князя, нікого не будуть мати або обирати великим князем і господарем Литви, як тільки кого король польський і його наступники, порадившись з прелатами і панами Польщі і земель Литви, вважатимуть за необхідне обрати, поставити, помістити. Однаково також прелати, пани і шляхтичі Королівства Польського, коли король польський помре без дітей і законних спадкоємців, не повинні

обирати собі короля і державця без відома і ради нашої, тобто великого князя Олександра, панів і шляхтичів названих вище земель Литви, за силою і змістом попередніх грамот.

12. Крім того, названими вище свободами, привілеями і милостями тільки ті пани і шляхтичі землі Литовської можуть володіти і користуватися, яким зброя і герби шляхтичів Королівства Польського даровані, і шанувателі християнської релігії, Римській церкві підвладні, не схизматики або інші невіруючі.

*(Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби
/ Упоряд. Т. Гошко. Львів, 2011. С. 42–44)*

1569 р., липня 1. – Привілей стосовно унії Великого князівства Литовського з Коронаю

В ім'я Господа, амінь. Для вічної пам'яті справи нижчеописаної. Ми, прелати і пани-рада, як духовна, так і світська, і земські послы Корони Польської, що перебувають на цьому вальному Люблінському сеймі разом з панами-радою, послами та іншими станами Великого князівства Литовського. [...]

Насамперед: хоч уже давно були складені письмові договори про дружбу і союз, в яких визначено засоби для покращення і примноження Речі Посполитої, як Корони, так і Великого князівства Литовського, але оскільки в них є деякі речі, які супротивні доброму і щирому братерству й довірі, то для більшого скріплення спільної й взаємної братерської любові, у вічній обороні обох держав, спільної непохитної братерської віри, на вічні часи для слави Божої і його королівської милості, з вічною вдячністю його гідній поставі, для слави обох цих найшляхетніших народів – польського і литовського, а також для безмежного розширення їх честі, блиску, величі та сили ми на вічні часи оновили й удосконалили ці давні договори так, як нижче викладено.

Королівство Польське і Велике князівство Литовське віднині складають вже одне, неподільне тіло, а також одну, спільну Річ Посполиту, в якій дві держави і два народи поєдналися і злилися в один народ і в одну державу. Цим подвійним народом віднині на вічні часи має управляти одна голова, один пан і один спільний король, який буде обиратися спільними голосами поляків і литовців, а місце обрання в Польщі, а потім буде помазаний на Королівство Польське і коронований у Кракові. Цьому обранню, згідно з привілеєм Александра, не повинна перешкоджати відсутність будь-якої сторони, тому що для цієї справи мають бути обов'язково і законним чином покликані ради і всі стани Корони Польської та Великого князівства Литовського.

Обрання і зведення князя на престол Великого князівства Литовського, що відбувалось у Литві до того часу окремо, має припинитися, так щоб надалі не було ніякого знаку чи подоби, яка б показувала, що існує зведення на престол або інавгурація великого князя литовського. А оскільки титул і посада Великого князівства Литовського залишаються, то новий володар при обранні та коронації має бути проголошений королем польським і великим князем литовським, руським, пруським, мазовецьким, жмудським, київським, волинським, підляським та інфлянтським.

Природне, за народженням належне його королівській милості право успадкування престолу у Великому князівстві Литовському, якщо воно належало його королівській милості чи будь-кому і з будь-якої причини, не повинне віднині й на вічні часи перешкоджати цій спільці й об'єднанню обох народів та обранню одного спільного правителя, оскільки король подарував це право на вічні часи Короні, не сумніваючись у тому і це собі обумовлюючи, що ми не повинні залишити без засобів ні особисто короля, ні його потомство, якщо йому Бог дасть його, але що це потомство, в разі, якби не було обране на престол, повинно отримати належне, відповідне його званню забезпечення, яке, однак, не повинно вести ані до найменшого роздроблення держави, як це належним чином викладено й обумовлено в декларації короля і в рецесі вального Варшавського сейму. Під час коронації новий король повинен зараз же утвердити і скріпити присягою на вічні часи в одній грамоті і в одному тексті права, привілеї та вольності всіх своїх підданих, об'єднаних таким чином обох народів і держав.

Цей подвійний народ завжди повинен мати спільні сейми і ради під керівництвом їхнього пана – короля польського. Пани мають особисто засідати між панами, а послы – між послами, і мають разом обговорювати спільні потреби – чи на сеймі, чи без сейму, в Польщі чи в Литві. Щоб одна сторона давала другій пораду й допомогу, його королівська милість має зберігати в цілості непорушно всі права і привілеї, що належать землям і народам Корони Польської та Великого князівства Литовського, в яких би грамотах ці права і привілеї не були дані предками його королівської милості та його королівською милістю, – чи в давні часи, чи від початку унії, – всі права і привілеї, дані всім загалом і приватним особам, а також вольності, почесні, привілеї і службові посади обох народів, суди, особливі звання, князівські стани, шляхетські роди згаданих народів, судові рішення, здавна і до цього часу міцно й непорушно зберігати.

У всіх негараздах ми – прелати, ради, барони й усі стани обох народів – повинні допомагати одні другим всіма силами і засобами, як загальним рішенням визнано буде корисним і потрібним. І щастя і нещастя ми повинні ділити порівну і щиро допомагати одні одним.

Foedera aut pacta, або угоди та союзи з іншими народами, відповідно до

спільної Варшавської угоди, не інакше повинні укладатися, і будь-які посольства у важливих справах до чужих країн мають відправлятися не інакше, як з відома і за рішенням представників обох народів, а укладені досі союзи й угоди з будь-яким народом, якщо вони виявляться шкідливими одній із сторін (Польщі чи Литві), не повинні дотримуватись.

Монета як у Польщі, так і в Литві має бути, за загальним рішенням, однотипною за виглядом, вагою, пробою, поділом і написом. Постанову цю мають виконувати його королівська милість і нащадки його королівської милості.

Усі мита і побори в Польщі і в Литві, на землі і на воді, як би вони не називалися, королівські, шляхетські, духовні та міські, його королівська милість скасовує, щоб віднині і на вічні часи не збирали ніяких мит з духовних і світських людей шляхетського звання і з їхніх підданих, з будь-яких речей їх власної роботи і утримання, що, однак, не ліквідує мит купецьких і не має вести до змови з купцями, що призвело б до зменшення і приховування королівських мит, здавна узвичаєних у Польщі та Литві.

Усі статuti і постанови, будь-які і з будь-якої причини укладені та схвалені в Литві проти польського народу щодо придбання поляком маєтків у Литві і володіння ними, яким би чином не набувалися такі маєтки – за жінкою чи за вислугу, купівлею, даруванням, заміною чи будь-яким іншим способом, згідним із законом і звичаєм, не повинні мати ніякої сили, як протиправні, суперечні загальній братерській любові та взаємному єднанню й унії. Дозволяється набувати маєтки і володіти ними полякові в Литві, а литовцю в Польщі усяким способом, відповідно до права, під яким перебуває той маєток.

Віднині його милість король не буде скликати ніяких окремих сеймів станам коронним і литовським, але завжди буде скликати для обох народів, котрі становлять вже одне тіло, спільні сейми в Польщі, в такому місці, яке, на думку його королівської милості та польських і литовських рад, визнане буде найвигіднішим.

Почесні та службові посади, котрі у Великому князівстві тепер вакантні або виявляться колись вакантними, його милість король буде надавати не інакше, як тим особам, які складуть присягу польському коронованому королю й неподільному тілу Корони Польської.

Визнаючи всі ці артикули, внесені в дану грамоту з нашого спільного рішення зі станами Великого князівства Литовського, гідними хвали і потрібними як Короні Польській, так і Великому князівству Литовському, що становлять тепер одну, неподільну Річ Посполиту, ми, прелати і пани-рада, земські послы й усі інші стани Корони Польської, з радістю і доброю волею, з братерським почуттям і любов'ю заявляємо прелатам, панам-радї, земським послам і всім іншим станам Великого князівства Литовського, що

ці пункти на вічні часи будуть мати силу і так їх печатками, присягами, чесно нашою і наших нащадків затверджуємо і скріплюємо таким затвердженням і скріпленням, яке для нас найбільше й найміцніше, як для осіб, так і для місць і посад наших, як особливим, так і загальним звичаєм. Обіцяємо перед Богом, нашим чесним, шляхетським, християнським словом, що ми і нащадки наші вічно будемо дотримувати і зберігати все, що тут написано, без будь-якої хитрості, не піддаючи нічого сумнівам і скасуванню і не відступаючи ні в чому від тієї єдності, в яку ми з народом того славного Великого князівства Литовського зв'язалися на вічні часи, згідно з цією нашою грамотою й артикулами, в цій грамоті записаними і поясненими, які дали нам також пани литовські. Цей спільний наш договір його милість король як верховний правитель наш зволив утвердити своєю королівською владою.

А якби одна сторона не бажала дотримуватися привілеїв і договорів про єдність, укладених між цими народами, або окрема особа не бажала дотримуватись, то проти такої сторони чи окремої особи ми і нащадки наші під владою пана нашого, польського короля, повинні повстати як проти ворогів наших і об'єднаних народів. Усе це дотримувати твердо і виконувати, як належить, під нашою присягою себе і нащадків наших зобов'язуємо. Всі ці справи, постанови й ухвали на вічні часи не можуть бути порушені та скасовані ні його королівською милістю, ні панамі-радами, ні всіма іншими станами і земськими послами обох народів, ні за спільною згодою, ні за рішенням однієї сторони, але мають залишатися в цілості й непорушними на вічні часи. Для більшої достовірності та збереження в пам'яті на вічні часи вищевикладених справ ми, вище поіменовані прелати, пани-рада коронна, як духовна, так і світська, а також земські послы, присутні на цьому спільному Люблінському сеймі, привісили до цієї грамоти наші печатки.

Писано і дано на тому ж спільному Люблінському сеймі першого дня місяця липня, року Божого 1569.

(Хрестоматія з історії України литовсько-польської доби / Упоряд. Т. Гошко. Львів, 2011. С. 104–111)

Питання для дискусії

1. Українські міські релігійні братства: консервативні відстали нетерпимі об'єднання чи прообраз громадянського суспільства?
2. Фільваркове господарство між феодалізмом і капіталізмом та становище українського селянства.
3. Брестська унія 1596 р.: спроба вберегти український народ від покатоличення чи боротьба частини православних священників за збереження (відновлення) соціального статусу, майнових прав і привілеїв?

Тема 3

Козацтво та Запорізька Січ (друга половина XVI – перша половина XVII ст.)

План заняття

1. Виникнення українського реєстрового і нереєстрового козацтва.
2. Запорізька Січ: виникнення, військово-адміністративний устрій, господарське життя.
3. Військові походи запорозьких козаків (друга половина XVI – початок XVII ст.). Хотинська війна.
4. Козацькі повстання кінця XVI – першої половини XVII ст.

Література

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 288 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. К., 2021. 640 с. або: [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>
3. Гійом Левассер де Боплан. Опис України [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/>
4. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава–військо–битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Київ: Арій, 2015. 479 с.
5. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2013. 1056 с.
6. Мицик Ю., Плохій С. Як козаки Україну боронили / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2018. 368 с.
7. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / В. М. Горобець та ін. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).
8. Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть / І. Ситий. Київ: Темпора, 2017. 972 с.
9. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / Т. Чухліб. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 290 с.
10. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII століть. У двох книгах. Книга 2 / В. Шевчук. Київ: Грамота, 2020. 1120 с.
11. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. Вид. 2-ге. К.: Критика, 2006. 581 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>

Методичні рекомендації

До питання 1: Розкрийте причини виникнення українського козацтва.

З'ясуйте, які умови сприяли його появі. Яку роль у виникненні козацтва відіграли соціально-економічний, геополітичний та природно-географічний чинники? Які інші фактори, що спричинили виникнення козацтва, Ви можете додати ще? Які соціальні верстви були основою формування і провідною силою українського козацтва? Які існують теорії походження козацтва, у чому полягають їхні переваги у недоліки? Схарактеризуйте роль Дмитра Вишневецького у творенні нереєстрового козацтва. З'ясуйте причини і розкрийте процес виникнення реєстрового козацтва (зверніть увагу на реєстри часів Лівонської війни, реформи Юрія Язловецького та Стефана Баторія).

До питання 2: Коли, де і за яких обставин було побудовано першу Запорізьку Січ? Яку роль відігравали Запорізькі Січі в історії українського козацтва? Вкажіть, які риси Запорізької Січі роблять її устрій подібним до державного. Чи можна вважати Січ зародком майбутньої української держави? Якими були суспільні та господарські відносини на Запоріжжі?

До питання 3: Схарактеризуйте військове мистецтво козаків, розгляньте їхні найбільш відомі походи проти татар і турків. Яку мету переслідували козаки під час походів? Приділіть увагу Хотинській війні 1620–1621 років. Яку роль відіграло у ній козацтво? Якими були наслідки Хотинської війни для України?

До питання 4: Детально схарактеризуйте кожне з козацько-селянських повстань кінця XVI – першої половини XVII ст. (під проводом Кишиштофа Косинського, Северина Наливайка, Марка Жмайла, Тараса Федоровича (Трясила), Якова Острияниці, Дмитра Гуні). Якими були рушійні сили повстань? Які вимоги під час повстань були спільними, а які – відмінними у різних соціальних груп, що брали участь у повстаннях? Як відмінності між реєстровим та низовим козацтвом позначалися на характері та результатах повстань? Якими були причини поразок козацько-селянських повстань? Які наслідки мали ці повстання? Проаналізуйте Куруківську угоду 1625 року. Схарактеризуйте зміст «Ординації Війська Запорозького» 1638 року. (для цього ознайомтеся із текстами, наведеним у рубриці *Увага, джерело!*). Які наслідки вона мала?

Увага, джерело!

Витяги з Куруківської угоди між представниками польського уряду і запорозькими козаками (1625 р.)

[...] Виконуючи доручення Речі Посполитої і зобов'язання, яке ми прийняли, ми доклали всіх сил, відповідних часові і обставинам, щоб задовольнити наміри і потреби Речі Посполитої з найменшою для неї шкодою і кровопролиттям. Для цього, керовані любов'ю і належною вірністю державі, ми не шкодували ні праці, ні здоров'я і з Божою

допомогою і з загальної нашої згоди привели військо запорізьке в порядок і покору на таких умовах:

Найбільше і найсерйозніше непокоїли Річ Посполиту морські походи козаків, які вони робили всупереч забороні уряду, а також їх свавільства, які вони чинили в містах. Злочини ці зазнали належної кари від зброї коронного війська. Тим, які через щастя і з волі Божої уникнули страти і зберегли життя, обіцяючи надалі віддати його на службу Речі Посполитій, ми іменем його королівської милості і Речі Посполитої оголошуємо прощення; всі вони, як ті, що лишаться на службі й. к. м., так і ті, які по волі й. к. м. повернуться в свої домівки, не мусять нести ніякої відповідальності з умовою, що вони виявлятимуть до начальників належну пошану і покору, не будуть втручатися в розпорядження судової і адміністративної влади і захоплювати доходи.

Ми вважаємо справедливим, щоб військо запорізьке, яке складається з підданих й. к. м., мало голову або старшого, за прикладом давніх років призначеного королем або гетьманами коронними з відома його королівської милості. Тому на основі повноваження, даного від й. к. м. і Речі Посполитої, й. м. пан воевода сандомирський, гетьман польний коронний, з відома всіх нас затвердив старшим обраного козаками пана Михайла Дорошенка.

І надалі козаки повинні будуть коритися виключно тому старшому, якого самі вони оберуть, але який буде затверджений королем його милістю або його наслідниками, польськими королями, на подання коронних гетьманів [...]

Через те, що король його милість бажає для кращого порядку знати число козаків, щоб мати змогу заохотити більш заслужених до успішної служби Речі Посполитій, то він доручив скласти правильний список війська запорізького з зазначенням числа козаків, які проживають у кожному місті й. к. м. А що перепис цей зручніше зробити на місці, ніж тут, то ми призначаємо строк з 6 листопада по 18 грудня нового стилю поточного року. Протягом цих 6 тижнів козаки мусять скласти правильні реєстри, які не перевищують 6000 з зазначенням, скільки їх живе в кожному старостві. Реєстри ці мусять бути подані або й. м. коронному гетьманові, або панам комісарам, для цього призначеним. Далі списки будуть передані в коронний скарб, а звітки копії будуть повідомлені всім старостам [...]

Для війська запорізького ми призначаємо платні на рік 60 000 злотих польських, які вони будуть одержувати в місті й. м. к. Києві в день св. Іллі за руським календарем. Крім того, бажаючи, щоб урядові особи ретельніше виконували свої обов'язки на службі й. к. м. і Речі Посполитої, ми призначаємо такі оклади для старшини: старшому над усім військом 500 злотих на рік, обозному 100 злотих, двом осавулам по 150 злотих, шести

полковим осавулам по 50 злотих, шести полковникам по 100 злотих, шестидесяти сотникам по 50 злотих, судді військовому 100 злотих.

З числа 6000 козаків 1000 або більше, на розсуд коронного гетьмана і з відома їхнього старшого, залежно від умов часу, мусять перебувати на Низу за порогами і там виконувати свою службу: подавати відомості про дії ворогів, не допускати їх переправ і взагалі захищати ті місця. Решта, живучи по волостях, муситиме йти в похід з наказу коронних гетьманів на допомогу регулярному війську або туди, куди треба буде, утримуючись у дорозі від утискання жителів. [...]

*(Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин.
Київ, 2013. С. 192–194)*

Ординація 1638 р.

Через те, що єдиним нашим бажанням у справі управління державами є знайти такі способи, з яких наші вірнопіддані завжди переконувалися б у нашій королівській ласці, але оскільки козацька сваволя так розгнуздалася, що для приборкання її довелося рушити наші війська і битися з козаками, і з благословення Бога як володаря всіх воєн розгромити і уразити їх, відвернувши цим страшну небезпеку від Речі Посполитої, тому на вічні часи позбавляємо козаків старшинства, всяких старовинних судових установ, права, доходів і інших відзнак, набутих ними за вірні послуги від наших предків і тепер внаслідок заколотів утрачених, і бажаємо тих, кого в живих зберегло воєнне щастя, мати в стані простого народу, оберненого в хлопів.

Реєстровим же козакам, число яких Річ Посполита визначила на своїй службі тільки 6 тисяч і які змирилися перед нами і Річчю Посполитою, ми встановлюємо таку військову організацію згідно з постановою цього сейму.

На місце старшого, який більше не буде [визбиратись] зсеред козаків, ми будемо ставити старшого комісара, від сейму до сейму, за рекомендацією гетьманів, — людину, яка була б народжена в шляхетському стані, в лицарській справі досвідчена, підтримувала б у війську лад, запобігала б усяким бунтам, була б справедлива до вбогих людей і з розпорядження гетьмана приходила б у той час і на призначене місце, де потребуватиме Річ Посполита [...]

Цьому комісарові мусять коритися осавули, полковники, сотники, як і все військо. Всі вони, також полковники з комісаром, мусять залежати від гетьмана. Більше того: і осавулами мусять бути шляхтичі, досвідчені в лицарському ремеслі, випробуваної доблесті і віри. Сотники і отамани можуть обиратися з самих козаків, добре заслужених перед нами і Річчю Посполитою, і людей лицарських. Резиденція комісара мусить бути в Трахтемирові, як у центральному пункті. Полковники мусять перебувати кожний при своєму полку, при чому не відлучатися з своїх місць, хіба на

законній підставі і то з відома коронного гетьмана.

Полки з своїми полковниками повинні ходити по черзі на Запоріжжя для охорони тих місць і щоб перешкодити татарським переходам через Дніпро. Треба невпинно стежити, щоб козацька вольниця не ховалась по островах і звідти не чинила б походів на море. Разом з тим жоден козак не повинен наважуватись ходити на Запорожжя без паспорта комісара; спійманий комендантом кодацьким, він підлягає смертній карі.

При виході українського війська в поле повинен також одночасно виходити і комісар з двома полками за межі волості, особливо коли немає виняткової небезпеки, і там, розташувшись коло Чорного шляху, чинити опір татарським роз'їздам. В разі великої небезпеки він мусить з'єднати все військо і піти з ним туди, куди направить його гетьманський наказ [...]

Призначаємо також іменем нашим і Речі Посполитої комісарів для визначення осілості козаків, якою повинні користуватися козаки на вічні часи з тим, щоб не було щорічних приписок на шкоду Речі Посполитій і зменшення доходів з наших маєтків.

Козаки реєстрові ніким не повинні бути обтяжені як щодо земель, так і особисто. Наші міщани, згідно з старовинними правами і заборонами, не повинні ні самі вступати в козаки, ні втягати в це своїх синів, ні навіть віддавати заміж за козаків своїх дочок під страхом кари з конфіскацією майна.

Попереджаємо і про те, щоб козаки в далеких українських місцевостях (крім Черкас, Чигирини, Корсуня, де для безпеки від поганих повинні проживати) і в інших містах на самій Україні не проживали, щоб, живучи там разом, вони не мали ніякого приводу до зборищ і далі до бунтів.

Призначаємо також комісарів сейму для того, щоб вони придивились до трахтемирівських земель і щоб землі, силою відібрані козаками, були повернуті старим володільцям.

*(Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин.
К., 2013. С. 198–200)*

Питання для дискусії

1. У чому полягала особливість козацького суспільно-економічного устрою?
2. Конструктивним чи деструктивним елементом української історії було козацтво?
3. Чи спромоглася Запорізька Січ стати повноцінною державою? Чому Ви так вважаєте?
4. Чи можна вважати козацько-селянські повстання кінця XVI – першої третини XVII ст. прообразами національно-визвольної війни?
5. Чи існували відмінності між козацько-селянськими повстаннями кінця XVI і 20-х–30-х рр. XVII ст.?

Тема 4

Козацька революція середини XVII ст. Утворення козацької держави

План заняття

1. Передумови, причини, рушійні сили і періодизація Козацької революції середини XVII ст.
2. Бойові дії (1648–1653 рр.) і зовнішня політика Богдана Хмельницького.
3. Зборівський договір 1649 року і Білоцерківська угода 1651 року. Процеси формування козацької державності.
4. Переяславська Рада і «Березневі статті»: юридичний зміст та оцінки в історіографії.
5. Зовнішня політика Богдана Хмельницького у 1654–1657 роках.

Література

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 288 с.
2. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boйко-7-edition-2018/>
3. Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звият і поразок / В. Горобець. Київ: КСД, 2017. 480 с.
4. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава–військо–битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Київ: Арії, 2015. 479 с.
5. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич. Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
6. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
7. Мицик Ю., Плохій С. Як козаки Україну боронили / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2018. 368 с.
8. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2016. 392 с.
9. Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть / І. Ситий. Київ: Темпора, 2017. 972 с.
10. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: полководець, дипломат, державотворець / В. Смолій, В. Степанков. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 752 с.
11. Таїрова-Яковлева Т. Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2015. 424 с.

12. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2018. 184 с.

13. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Київ: Інститут історії України, 2018. Кн. 1. 610 с.; Кн. 2. 580 с.

14. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / Т. Чухліб. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 290 с.

Методичні рекомендації

До питання 1: З'ясуйте передумови, причини, рушійні сили Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Поясніть, чому головною рушійною силою війни стало козацтво. Які головні цілі переслідували різні верстви суспільства, беручи участь у Визвольній війні? Чи не було між ними суперечностей? Чого прагнуло селянство, а чого – козацтво (передусім заможне)? Що зумовило переростання особистої помсти Б. Хмельницького у національно-визвольну війну? Визначте її основні етапи і коротко схарактеризуйте кожен з них. Розгляньте різні визначення поняття «революція» і поясніть, що саме дозволяє нам вважати Визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького революцією.

До питання 2: Розгляньте бойові дії 1648–1653 років. З'ясуйте причини перших перемог Б. Хмельницького (Жовті Води, Корсунь, Пилявці) і поразки під Берестечком у 1651 році. З'ясуйте значення битви під Батогом і Жванецької кампанії. За картою розгляньте, під владою яких держав перебували українські землі напередодні Національно-визвольної війни. Навіщо Богдану Хмельницькому були потрібні союзники? Розгляньте територію України середини XVII ст. у геополітичному контексті. До яких держав міг звернутися і звертався Богдан Хмельницький за допомогою, як відбувалися переговори? Наскільки надійними і вигідними були різні варіанти союзницьких відносин, які розглядалися і реалізовувалися Богданом Хмельницьким? Чому саме Кримське ханство стало головним союзником Хмельницького у боротьбі з поляками? Чи були кримські татари надійними союзниками? Чому вибір Хмельницького зупинився на Молдовському господарстві? Чи був цей зовнішньополітичний вектор перспективним і чому він зазнав невдачі?

До питання 3: Назвіть ознаки державності. Прослідкуйте, як відбувалася ліквідація польських органів управління на українських землях і формування козацько-гетьманської держави. Послугуючись текстом Зборівської угоди (*див. рубрику Увага, джерело!*), з'ясуйте, які ознаки свідчили про формування козацької державності. Визначте територіальні межі козацької держави за часів Б. Хмельницького. Схарактеризуйте українську козацьку державу, що виникла під час Визвольної війни. Якими

були повноваження гетьмана, адміністративний, територіальний, судовий устрій держави, центральні й місцеві органи виконавчої влади, права і соціальний статус козацтва? Визначте основні суспільні верстви часів виникнення козацької держави. Які зміни відбулися у соціально-правовому становищі української шляхти, козацької старшини, рядових козаків, селян?

Увага, джерело!

***Вимоги Війська Запорозького,
передані Яну Казимиру з табору під Зборовим
(1649 р., серпня 7/17)***

1. Щодо наших давніх прав і вільностей, наданих нам св. Пам'яті покійними польськими королями, як раніше було, так і тепер, де б не знаходились наші козаки і хоч би їх було три, два повинні судити одного; а також всі вільності повинні бути збережені.

2. Оскільки князь й. м. Вишневецький проти волі й наказу й. кор. м. таку силу нашого козацтва розплотив, що тепер ми й самі не можемо їх перелічити, почавши від Дністра, Берлинців, Бар, по Старий Костянтинів, по Случ і за Случ, що впадає в Пригіть, по Дніпро, а від Дніпра, почавши від Любеча до Стародуба і аж до московської границі з Трубецьким, в усіх цих названих містах ми самі зробимо перепис, призначивши на службу його кор. вел. і всій Речі Посполитій тільки гідних, здатних до цього молодців. По цих містах серед нашого війська, щоб короги, як іноземні, так і польські, не мали ніяких прав і не наважувалися брати жодних стадій. Настійно вимагаємо, щоб тим, які з реєстру будуть виписані і потраплять під панську юрисдикцію, все, що сталося під час цього воєнного походу чи то пограбування майна, чи то вбивство, було вибачено і повністю скасовано без ніяких вимог надалі.

3. Унія, як постійна причина пригноблення руського народу і труднощів Речі Посполитої, повинна бути скасована і в Короні, і у Великому князівстві Литовському.

4. Київський митрополит за стародавнім звичаєм повинен брати посвячення від константинопольського патріарха і підлягати йому з усім руським духовенством на вічні часи.

5. Всі церкви і церковні маєтки, фундації, руські надання, несправедливо забрані і відсуджені уніатам, повинні бути відібрані від уніатського духовенства і світських руської віри та інших людей в Короні і у Великому князівстві Литовському, делегованим для цього полковником Війська Запорозького і передані духовенству грецької релігії. А якщо уніати, духовенство римського обряду, студенти або урядники, трибуналісти як у Короні, так і у Великому князівстві Литовському їх будуть відстоювати, тоді їх вважати за порушників загального спокою і ворогів вітчизни. А на

відібрані церкви і церковні маєтки повинні бути надані привілеї тим особам, які ніколи не були в унії.

6. Руське духовенство повинно користуватися всіма вільностями, так само як духовенство римської віри. По всій Короні польській і Литві богослужіння відправляти публічно, а не потай: похорони й інші церковні обряди, як там, де перебуває його кор. м., так і по інших великих містах, також відправляти спокійно.

7. Руська церква повинна бути в Кракові, Варшаві, Любліні та інших містах, не виключаючи тих, в яких була і раніше.

8. Їх мм. канцлери, коронний і Великого князівства Литовського, повинні надавати Русі привілеї, декрети, мандати без будь-якої затримки і зволікання, понад права, якими користується коронна шляхта.

9. У місті Києві та інших окраїнних містах єзуїти і ченці римської релігії, як ніколи раніше, так і тепер, щоб ні від кого засобів для існування не одержували, бо від ченців і релігії починаються незгоди і порушення спокою.

10. Всі посади земські, городські і міські по всіх воєводствах у королівських світських і духовних містах, починаючи від Києва по Білу Церкву, по татарську границю на Задніпрів'ї, у воєводстві Чернігівському повинні бути надані й. кор. м. особам не римської, а грецької віри.

11. Євреї щоб не наважувалися не тільки бути орендарями, але й мешкати у цих вищезгаданих містах, хіба тільки тимчасово приїжджатимуть у купецьких справах.

12. А тому що за давніми й новими сеймовими ухвалами по цих містах спочатку за намовою бунтівників невинних людей замордовано, а потім незаконно дома і вільності відібрано, то всі ці ухвали і незаконні надання повинні бути скасовані, а Церкви, вільності, права й дома по всіх містах і в Короні і у Великому князівстві Литовському спадкоємцям повинні бути повернені.

13. Щодо різних костьольних і церковних речей, які під час воєнного заколоту були у будь-кого забрані козаками, то ніхто нікому ні в якому разі не повинен про це нагадувати й докоряти, а кому в цей час від козаків дісталось, з цим мають залишитися.

14. Шляхтичі грецької або римської віри, які в той час перебували у Війську Запорозькому або були взяті в полон, або ще яким іншим способом змушені були залишитися при Війську Запорозькому, щоб не вважалися за бунтівників і безчесних і якщо й були за щось засуджені, то це безчестя повинно бути знищене і скасоване конституцією.

15. Всі сеймові ухвали, що урізують права і вільності Війська Запорозького, як несправедливо видані, також повинні бути скасовані конституцією.

16. Вимагаємо, як уже вище було згадано, щоб духовенства римської віри не було в Києві, а звідси впливає, що не було й Київського єпископа. Коронні війська до повного заспокоєння не повинні йти в ці краї на постій, щоб це не порушувало задумів, спрямованих до встановлення миру.

17. Київський митрополит з двома владиками повинні мати місце в сенаті, користуючись такими самими привілеями, як і духовні сенатори римської віри.

18. А тому, що й. м. король під час своєї щасливої коронації не присягав на грецьку віру, то тепер, як на цілість прав грецької віри, так і на всі ті пункти мусить заприсягти на сеймі з шістьма сенаторами різних вір і шістьма послами Речі Посполитої. Всі ці пункти й присяги від початку до кінця повинні бути вписані в конституцію. А якщо не будуть дотримуватися вищесказаного, то Військо Запорозьке витлумачить це як неласку й неприхильність й. кор. м. до нас, як до своїх підданих.

Про все це наші послы, вправши до ніг й. кор. м. нашого милостивого пана, найпокірніше мають просити.

(Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657. К., 1998. С. 54–56)

До питання 4: Що змусило Богдана Хмельницького піти на переговори з Московським царем? Якою була позиція Московського царя щодо переговорів, чому він вичікував? Чому лише восени 1653 р. царський уряд заявив про рішучу підтримку Хмельницького? Розгляньте події під час Переяславської Ради і поясніть, чим були спричинені суперечності, які там проявилися. Чому полковники І. Сірко та І. Богун демонстративно покинули Переяслав? Проаналізуйте основні умови так званих «Березневих статей». Які оцінки юридично-правової природи статей і обумовлених ними українсько-російських стосунків існують в історіографії? Яка з цих оцінок, на Вашу думку, ближча до істини? Спробуйте поміркувати, як розцінював Переяславську Раду і «Березневі статті» сам Богдан Хмельницький? Чи збігалися його оцінки із позицією московського царського уряду з цього питання?

До питання 5: Розгляньте зовнішню політику Богдана Хмельницького після Переяслава і «Березневих статей». З якими державами і з якою метою він підтримував зв'язки? Чи було головною метою створення антипольської коаліції? Чи можна стверджувати, що гетьман намагався обмежити вплив Московського царства на території Гетьманщини? Схарактеризуйте Віленське перемир'я 1656 р. Московського царства з Польським королівством. Як воно позначилося на позиціях Гетьманщини?

Питання для дискусії

1. Яким роком завершилася Козацька революція середини XVII ст.?

2. Чи існувала альтернатива Переяславській Раді та «Березневим статтям» 1654 року?

3. Що визначало відмінності політичної культури козаків та московитів? Як це проявилось під час Переяславської Ради?

Тема 5

Україна у другій половині XVII – на початку XVIII ст.:

доба Руїни (1659–1687 рр.),

гетьманство Івана Мазепи (1687–1709 рр.)

План заняття

1. Гетьманство Івана Виговського (1657–1659 рр.): внутрішня і зовнішня політика.
2. «Руїна»: між Москвою і Варшавою (громадянська війна і пошуки протекторату козацькими автономіями (кінець 1650-х – кінець 1680-х рр.)).
3. Гетьманування Петра Дорошенка (1665–1676 рр.): спроба реалізації турецького вектора.
4. Гетьманство Івана Мазепи (1687–1709 рр.): внутрішня і зовнішня політика.
5. Політична еміграція: Пилип Орлик і його «Конституція».

Література

1. Багалій Дмитро. Історія Слободської України / Д. І. Багалій; передм. та ком. В. Л. Маслійчук ; упорядн. О. О. Савчук. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2019. XXXII + 400 с., [74 іл., 2 мапи]. Серія «Слобожанський світ». Випуск 12.

2. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. К., 2021. 640 с. або: [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>

3. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.

4. Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг і поразок / В. Горобець. Київ: КСД, 2017. 480 с.

5. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава–військо–битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Київ: Арій, 2015. 479 с.

6. Журавльов Денис. Іван Мазепа: людина, політик, легенда / Д. Журавльов. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.

7. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
8. Мицик Ю. Іван Виговський / Ю. Мицик. Харків: Фоліо, 2019. 119ґ.
9. Мицик Ю. Іван Сірко / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2019. 160 с.
10. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2016. 392 с.
11. Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть / І. Ситий. Київ: Темпора, 2017. 972 с.
12. Таїрова-Яковлева Тетяна. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Пер. Ю. Мицик. Харків: Кліо, 2019. 404 с.
13. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Київ: Інститут історії України, 2018. Кн. 1. 610 с.; Кн. 2. 580 с.
14. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII століть. У двох книгах. Книга 2 / В. Шевчук. Київ: Грамота, 2020. 1120 с.

Методичні рекомендації

До питання 1: Поясніть, що обумовило прихід до влади Івана Виговського. Яку внутрішню політику проводив цей гетьман, на які соціальні верстви спирався? Чому, на Вашу думку, І. Виговський реалізовував саме таку соціально-економічну політику? Схарактеризуйте причини внутрішньополітичної боротьби в Гетьманщині. Розгляньте зовнішню політику гетьмана, його стосунки з Кримським ханством, Швецією, Польщею. Особливу увагу приділіть Гадяцькій угоді 1658 р. (див. рубрику *Увага, джерело!*). Порівняйте умови Гадяцької угоди з умовами Зборівського договору 1649 року. Що у них подібного, які відмінності? Чи можна вважати Гадяцьку угоду реалізацією проекту Речі Посполитої Трьох Народів? Поясніть, яким чином корелювали між собою внутрішня та зовнішня політика Виговського? Чому, навіть здобувши перемогу під Конотопом, Іван Виговський втратив булаву?

Увага, джерело!

*Текст Гадяцького договору від 6 вересня 1658 р.,
ратифікований сеймом Речі Посполитої
(1659 р., травня 12/22)*

[...] Вічний мир, який ніколи не буде розірваний, постановили ми таким чином:

Релігія грецька стародавня, така, з якою стародавня Русь долучилася до Корони Польської, аби залишалася при своїх прерогативах і вільним

вживанню свого богослужіння по всіх містах і містечках, селах в Короні Польській і Великому князівстві Литовському, так далеко, як сягає мова народу руського. Також на сеймах, у війську, в трибуналах, не тільки в церквах, але й у публічних процесіях у відвідуваннях хворих зі святими мощами, в хованню померлих і при кожній нагоді, так, як це вільно і прилюдно своє богослуження уживає римський обряд. Тій же грецькій релігії надається право вільного заснування церков, чернечих орденів і монастирів, а також відновлення і повправління старих.

Що стосується церков та маєтків, які здавна надані на церкви грецької стародавньої релігії, то мають вони залишатися за стародавніми православними греками. Після того, як складено буде публічну присягу вірності, протягом півроку всі церкви мають бути подані в реєстрах від полковників та іншої старшини Війська Запорізького тим комісарам, що будуть назначені з обох сторін. Тій же вірі, яка є проти грецької православної і яка множить чвари між римським і старогрецьким народом, жоден з духовних і світських сенаторського і шляхетського стану не повинен ніяким чином церков, монастирів фундувати й надавати добра ані в маєтках духовних, ані в його королівської милості, ані у власних, так, як каже нинішня комісія на вічні часи. Римську віру дозволяється вільно уживати в Київському, Брацлавському і Чернігівському воєводстві. Світські панове римської релігії – дідичі й урядники його королівської милості – не матимуть жодної юрисдикції над духовними, світськими й монахами грецької релігії, тільки їхній законний пастир.

А що у спільній вітчизні обом обрядам мають належати і спільні прерогативи й оздоби, тому отець київський митрополит теперішній і майбутній з чотирма владиками: луцьким, львівським, перемиським, холмським і п'ятим мстиславським з Великого князівства Литовського – будуть засідати в Сенаті, згідно зі власним порядком, з такими ж правами і правом голосу, як ясновельможні їхні милості духовні римського обряду. Однак, місце їхній милості отцю митрополиту назначається після їхньої милості князя архієпискупа львівського, а владикам – після єпископів своїх повітів.

У Київському воєводстві сенаторські сани будуть надаватися тільки шляхтичам грецького обряду і тільки здатним до тих урядів. Натомість у воєводствах Брацлавському й Чернігівському ті ж сенаторські посади мають надаватися по чергово: після смерті сенатора грецького обряду має заступати сенатор римського обряду. У всіх трьох воєводствах уряди мають роздаватися особам, які походять з тих воєводств і мають там маєтність, однак зі збереженням права теперішніх власників.

Для того, щоб зростала обопільна любов у містах коронних і Великого князівства Литовського, доки доходять церкви грецького обряду, міщани-

католики і грецької релігії повинні рівно вживати спільних вольностей і свобод, і грецька релігія не повинна бути нікому перешкодою до магістрату.

Академію в Києві його королівська милість і стани коронні дозволяють заснувати, яка буде користуватися такими прерогативами і вільностями, як Краківська Академія, однак з умовою, щоб у тій Академії не було професорів, студентів і магістрів ніякої секти – аріанської, кальвіністської, лютеранської. Отож, щоб студентам і учням не було жодної нагоди до чвар, а всі інші школи, які були в Києві, його королівська милість накаже перенести деінде.

Другу таку ж Академію його королівська милість наш милостивий пан і стани коронні й Великого князівства Литовського дозволяють заснувати там, де для неї підшукають відповідне місце. Вона буде мати такі ж права і вільності, як і київська, але заснована має бути з тією ж умовою, що й київська: щоб у ній не було професорів, магістрів і студентів ніякої секти: аріанської, кальвіністської, лютеранської. І де та Академія буде заснована, там вже жодні інші школи засновуватися не будуть на вічні часи.

Гімназії, колегії, школи і друкарні, скільки їх буде потрібно, можна буде закладати безперешкодно, вільно в них науки викладати й усілякі книги друкувати, але не ображаючи королівського маєстату і без зневаг до короля його милості.

Оскільки вельможний гетьман з Військом Запорізьким, відірвані від Речі Посполитої, з любові до його королівської милості, свого милостивого пана і до власної вітчизни повертаються, зрікаючись сторонніх протекцій, то його королівська милість наш милостивий пан і всі стани коронні й Великого князівства Литовського вічною амністією, тобто вічним забуттям, покривають все те, що з обох сторін допустив Пан Бог, полишаючи його святому маєстатові, як пожертву за спільні гріхи, гарантуючи особам усіх станів від найвищого до найменшого, без жодного винятку, як з Війська Запорізького, так і шляхетського стану, урядникам, як і приватним особам, пам'ятаючи про всіх тих, котрі яким-небудь чином були і залишаються при вельможних гетьманах, попереднім і теперішнім, без ніякої помсти, ні королівський маєстат, ні сенат, ні вся Річ Посполита, зрештою, ані жодна приватна особа не будуть підносити ніяких претензій проти них взагалі й кожного зокрема, від найвищих до найменших, й усі неприємності, все, що під час війни коїлися, усім християнським серцем, закликаючи у свідки страшного Бога, щиро собі вибачивши, ні явно, ні потаємно один на одного не замишлятимуть ніякої помсти і ніяких чинів, не даючи себе звести звільненням з присяги для будь-яких таємних замислів. [...]

[...] Уся Річ Посполита народу Польського і Великого князівства Литовського і Руського, і належних до них провінцій відновлюється цілком

такою, як була перед війною, тобто, ці народи у своїх кордонах і при своїх свободах мають залишатися непорушно, згідно з правами – в радах, судах і вільному виборі своїх панів, польських королів і великих князів литовських і руських. А якщо під тягарем війни зі сторонніми панамі щось було поставлено на обмеження кордонів і вольностей тих народів, то це має вважатися недійсним і пустим, і згадані вище народи повинні залишитися при своїх свободах, щиро як єдине тіло однієї і неподільної Речі Посполитої, не вчиняючи між собою різниці у вірі: той, хто визнавав християнську релігію, римську чи грецьку, всі залишаються в мирі, при своїх вольностях. Хіба що якісь вироки й декрети були винесені перед війною і в часі війни цілком законно в присутності сторін чи за їхньої відсутності.

Чисельність Війська Запорізького має бути тридцять тисяч, або як вельможний гетьман запорізький подасть у реєстрі (супроти їхніх стародавніх вольностей під владою гетьмана Руського, а яке буде на Русі наймане військо, то також під владою гетьмана має залишатися). [...]

Стояти Військо Запорізьке має в тих воеводствах і маєтках, де воно було перед війною. Підтверджуються усілякі вольності, надані війську привілеями найясніших королів, козаки залишаються при своїх стародавніх вольностях і звичаях, які не тільки ні в чому не обмежуються, але навпаки підтверджуються всілякою повагою. Крім того, жоден державець маєтків його королівської милості, ні староста, ні пан дідичний, довічний, ані їхні підстарости, урядники й усілякі інші слуги не будуть стягати жодних податків з козацьких хуторів, сіл, містечок і домів, ні під яким претекстом, і як люди рицарські, вони будуть вільні від усіх найбільших і найменших обтяжень, також цла і мита в усій Короні і Великому князівстві Литовському. Також будуть вільні від усіляких судів старост, державців, панів та їхніх намісників, але залишаються під юрисдикцією самого гетьмана військ Руських. Також всілякі напої, лови на полях й інші користі козаків мають лишатися при козаках вільно, згідно зі старими звичаями.

Окремо, кого гетьман Війська Руського подасть його королівській милості як гідних шляхетських гербів для більшого заохочення до служби його королівській милості, тих усіх без перешкод буде нобілітовано, з наданням усіх шляхетських вольностей, так, однак, міркуючи, щоб з кожного полку могло бути сто нобілітованих.

Жодних військ польських, литовських або чужоземних ніхто не може вводити в Київське, Брацлавське, Чернігівське воеводства. Однак наймані війська, які перебуватимуть під владою гетьмана Військ Руських, можуть брати хліб з королівських і духовних маєтків у згаданих воеводствах, за наказом того ж гетьмана руського. А якщо війна якась розпочнеться на руських кордонах і треба буде послати туди коронне військо на підмогу, тоді ця підмога буде перебувати під регіментом гетьмана Військ Руських.

Для підтвердження й більшої певності цих пактів гетьман Військ Руських до кінця свого життя буде Гетьманом Військ Руських і першим сенатором у Київському, Брацлавському та Чернігівському воєводствах. А після його смерті має бути вільний вибір гетьмана, тобто стани Київського, Брацлавського, Чернігівського воєводств оберуть чотирьох кандидатів, серед яких одному його королівська милість надасть гетьманство, не віддаляючи від того уряду рідних братів вельможного гетьмана Руського. [...]

Якби дійшло у його королівської милості, станів коронних і Великого князівства Литовського до укладення пактів з московським царем, має бути застережена непорушність вельможного гетьмана, Війська Запорізького й нинішньої постанови. [...]

До Булави Великої Руської належатиме Чигиринське староство, як це значиться в привілеї, наданім покійному Богданові Хмельницькому його королівською милістю. А гетьман Військ Руських буде звільнений від резидування при його королівській милості.

Конвокація Київського, Брацлавського, Чернігівського воєводств відбудеться після майбутнього сейму, який, дай Боже, буде скликаний якнайшвидше універсалом його королівської милості. [...]

(Гадяцька унія 1658 року. Київ, 2008. С. 22–30)

До питання 2: Схарактеризуйте гетьманування Юрія Хмельницького, договори, підписані ним спочатку з Московським царством (Переяслав-2 1659 року), а невдовзі – із Річчю Посполитою (Слободищенський трактат 1660 року). Порівняйте Переяславську угоду № 2 з умовами статей Б. Хмельницького, а Слободищенський трактат із Гадяцькою угодою Івана Виговського. Яких висновків можна дійти на підставі цього порівняння? Чи могла, за умовами Слободищенського трактату, Гетьманщина зберегти автономію у складі Речі Посполитої? Розгляньте, яким чином відбувся розкол Гетьманщини на Лівобережжя і Правобережжя, як прийшли до влади одночасно два гетьмани – Іван Брюховецький і Павло Тетеря. Схарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику кожного з них. Особливу увагу приділіть так званім Батуринським статтям 1663 року і Московським статтям 1665 року. Порівняйте їх із попередніми і наступними російсько-українськими угодами (Глухівські статті 1669 року, Конотопські статті 1672 року, Коломацькі статті 1687 року). Розгляньте, як відбувалося обмеження гетьманської автономії впродовж другої половини XVII ст. Схарактеризуйте внутрішню політику гетьманів Івана Брюховецького (1663–1668), Дем'яна Многогрішного (1668–1672), Івана Самойловича (1672–1687). Яким чином позначалися на долі України міжнародні угоди, що стосувалися території Гетьманщини, але уклалися без її участі чи

узгодження з нею: Андрусівське перемир'я 1667 р., Бучацький договір 1672 року, Бахчисарайський договір 1681 року, «Вічний мир» 1686 року.

До питання 3: Схарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику гетьмана Петра Дорошенка (1665–1676). Особливу увагу приділіть спробі політичної орієнтації на Османську імперію. Які наслідки для Правобережної України мало турецьке панування? Чи виправдалися сподівання П. Дорошенка на турецький протекторат?

До питання 4: Схарактеризуйте внутрішню і зовнішню політику гетьмана Івана Мазепи. Яким чином Мазепа прийшов до влади? Проаналізуйте зміст Коломацьких (1687 р.) і Московських статей (1689 р.). Як змінилося становище Мазепи після приходу до влади у Московському царстві Петра I? На які соціальні верстви спирався гетьман у своїй внутрішній політиці? Що обумовило еволюцію поглядів гетьмана від віроповіданської промосковської позиції до відкритого антимосковського виступу? Визначте зовнішньо- і внутрішньополітичні причини переходу Івана Мазепи на бік Карла XII. Поясніть, чому Мазепу не підтримали більшість козаків? Як оцінюється діяльність Мазепи в українській і російській історіографії?

До питання 5: Розгляньте прихід П. Орлика до влади, його політичні погляди. Уважно ознайомтеся з текстом так званої «Конституції» Пилипа Орлика. Чи можна вважати її демократичною? Чи можливо було реалізувати її на практиці? Чому, на Ваш погляд, П. Орлику не вдалося визволити і об'єднати усі українські землі, попри те, що він доклав для цього чимало зусиль?

Питання для дискусії

1. Московсько-козацькі відносини доби Руїни: чому сторони не розуміли одна одну?
2. Чи могли б гетьмани другої половини XVII ст. здійснювати внутрішню політику, яка б задовольнила усі верстви населення?
3. Чи був «зрадником» Іван Мазепа?
4. Чи можна вважати «Конституцію» Пилипа Орлика першою демократичною Конституцією Європи?

Тема 6

Україна у XVIII ст.

Ліквідація козацьких автономій

План заняття

1. Політика Петра I щодо Гетьманщини після Полтавської битви.
2. Тимчасове відновлення Гетьманщини. Соціально-економічний розвиток Лівобережної і Слобідської України у XVIII ст.

3. Остаточна ліквідація козацьких автономій (Слобідські полки, Гетьманат, Запорізька Січ).
4. Правобережна і Західна Україна у XVIII ст.
5. Геополітичні зрушення кінця XVIII ст. у Центрально-Східній Європі і їхнє значення в історії України.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boйко-7-edition-2018/>
2. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
3. Гуржій О. Україна в суспільно-політичних комбінаціях імперського уряду Росії (30–90-ті рр. XVIII ст.) / О. Гуржій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. 205 с.
4. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
5. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2015. 400 с.
6. Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть / І. Ситий. Київ: Темпора, 2017. 972 с.
7. Склокін В. Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.: просвічений абсолютизм, імперська інтеграція, локальне суспільство. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 268 с.
8. Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина. Великі ілюзії / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2019. 256 с.
9. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / А. Галушка. Харків: КСД, 2016. 352 ю. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Київ: Інститут історії України, 2018. Кн. 1. 610 с.; Кн. 2. 580 с.
11. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII століть. У двох книгах. Книга 2 / В. Шевчук. Київ: Грамота, 2020. 1120 с.

Методичні рекомендації

Питання 1: Схарактеризуйте політику Петра I щодо Гетьманщини після Полтавської битви 1709 року. Чи можна вважати руйнування Батурина

і Запорізької Січі терором з боку царського уряду? Які мету переслідував Петро I цими акціями? З'ясуйте, яке значення мали для Гетьманщини реформи Петра I. Схарактеризуйте гетьманування Івана Скоропадського (1709–1722 рр.), його внутрішню політику і стосунки з царським урядом. З'ясуйте зміст так званого «Решительного» указу 1709 року Петра I. Яким був його зміст і значення для України? В чому полягало завдання і значення створення та діяльності Малоросійської колегії? Якою була її роль і місце у політиці царського уряду? Як склалася доля Павла Полуботка?

Питання 2: З'ясуйте причини відновлення в Україні гетьманського правління і прихід до влади Данила Апостола (1727–1734 рр.). Схарактеризуйте його внутрішню політику і стосунки із царським урядом. Чому після смерті Д. Апостола не дозволялося обрати нового гетьмана? Як було організовано Правління гетьманського уряду (1734–1750 рр.)? Дайте характеристику його діяльності. З'ясуйте обставини відновлення гетьманської влади, пов'язані із постаттю Кирила Розумовського (1750–1764 рр.). Якою була внутрішня політика цього гетьмана? Схарактеризуйте його адміністративні заходи, судову реформу, військові ініціативи. Якою була соціально-економічна політика останнього гетьмана? Поміркуйте, чи мав К. Розумовський на меті відновити незалежну Гетьманщину?

Питання 3: Схарактеризуйте діяльність комісії Є. Щербініна у слобідських полках і ліквідацію Слобідсько-української автономії (1762–1764 рр.). Поясніть, чим була спричинена ліквідація 1764 р. інституту гетьманату в Україні? Яку мету переслідувала Катерина II, знищуючи Запорізьку Січ 1775 року? З'ясуйте, які наслідки мало знищення Січі, як склалася доля запорозького козацтва після цієї події. Оцініть політичні та економічні наслідки остаточної українцями автономії.

Питання 4: Схарактеризуйте ситуацію на Правобережній і Західній Україні у XVIII ст. Якою була політика Речі Посполитої на Правобережжі? З'ясуйте, чи збереглися тут якісь форми козацької автономії, яким було становище селянства в соціально-економічному, релігійному, національному, культурному аспектах. Чим були спричинені і яку природу мали соціальні виступи місцевого населення проти польської влади? Яких форм вони набували? Поясніть, що таке Гайдамаччина, і схарактеризуйте гайдамацький рух в цілому. Чому, на Ваш погляд, царський уряд Російської імперії підтримав польського короля у боротьбі із гайдамацьким рухом? Чому повстання 1768 р. отримало назву «Коліївщина»? Схарактеризуйте рух опришків на західноукраїнських землях.

Поясніть, яке значення мало завоювання Кримського ханату і зникнення регіону Дикого поля в історії України. Які переваги для економічного і політичного розвитку дав вихід Російської імперії до Чорного моря?

Питання для дискусії

1. Гайдамаки: розбійники чи «національні герої»?
2. Ліквідація Запорізької Січі: національна трагедія чи невблаганна закономірність історичного поступу?
3. Чому ліквідація різних форм козацької автономії не спричинила серйозного опору з боку українців?

Тема 7

Українські землі наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст.

План заняття

1. Адміністративно-територіальний устрій і соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської та Австрійської імперій.
2. Соціальне протистояння і соціальні конфлікти в Україні наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст.
3. Українське національне відродження на Наддніпрянщині. Кирило-Мефодіївське товариство.
4. Українське національне відродження у західноукраїнських землях. «Руська трійця». Головна руська рада.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>
2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/
3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України / Я. Грицак. Київ: Портал, 2022. 432 с.
4. Даніель Бовуа Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ / Д. Бовуа. Київ: Кліо, 2020. 872 с.
5. Історія України: Хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. 1056 с.
6. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2015. 400 с.
7. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / А. Галушка. Харків, 2016. 352 с.
8. Час народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник / За заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с. [Електронний ресурс]. URL:

Методичні рекомендації

До питання 1: З'ясуйте, яким чином українські етнічні землі опинилися у складі Російської та Австрійської імперій, яким був їхній політичний статус та адміністративно-територіальний устрій. Прослідкуйте, як відбувався процес інтеграції населення українських земель до суспільства Російської та Австрійської імперій. Схарактеризуйте національний і соціальний склад населення України.

Коли, яким чином і у яких регіонах України було запроваджене кріпосне право? Схарактеризуйте реформи Катерини II. Яким було становище селянства в умовах кріпосництва, як було організоване господарювання панського маєтку? Поясніть, у чому полягали причини невисокої продуктивності кріпацької праці, у чому проявлялася криза поміщицького господарства. Прослідкуйте, як розвивалися промисли, торгівля у Наддніпрянській Україні у першій половині XIX ст. Назвіть ознаки промислового розвитку України. З'ясуйте, що таке промисловий переворот, якими є його складові. Випишіть визначення промислового перевороту і поясніть, у чому полягали його особливості в Україні.

Прослідкуйте яким було соціально-економічне становище західноукраїнських земель у складі Австрійської імперії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Яким було національне і соціальне становище українців? Схарактеризуйте реформи Марії-Терезії та Йосифа II, їхнє значення для соціально-економічного розвитку Галичини й Буковини. Яким був стан господарства і характер економічних відносин у західноукраїнських землях впродовж першої половини XIX ст.?

До питання 2: Схарактеризуйте форми і характер протесту українського населення проти посилення соціального гніту. Розгляньте найбільші виступи селян – повстання військових поселенців Чугуївського уланського полку 1819 р., боротьбу селян під проводом Устима Кармалюка, селянські виступи на Правобережжі у зв'язку з інвентарною реформою та ін. Якими були передумови, причини, перебіг, підсумки і наслідки так званої «Київської козаччини»?

До питання 3: З'ясуйте сутність феномену українського національного відродження, його предумови і причини. Схарактеризуйте три основні етапи українського відродження. Що спричинило початок цього процесу на Наддніпрянській Україні на межі XVIII–XIX ст.? Хто і чому саме був виразником ідей національної самобутності? Назвіть приклади, які засвідчують становлення національної свідомості в середовищі дворянства, інтелігенції.

Проаналізуйте умови виникнення Кирило-Мефодіївського товариства. Визначте головні ідеї, зафіксовані у його програмних документах. Якої мети прагнули досягти братчики? Визначте головні відмінності у позиціях братчиків щодо стратегічних і тактичних цілей діяльності організації. Поясніть, чим вони були обумовлені. З'ясуйте значення діяльності товариства.

Увага, джерело!

Уривок із «Книги буття українського народу» (1845 р.)

[75–76.] І Україна, поєднавшись с Польщею як сестра з сестрою, як одно плем'я слов'янське також с другим люд[ом] слов'янського братства]; вони не сотворили, ні царя, ні пана, а сотворили братство – козацтво, куди кожний пристав [ав], був би він пан чи невольник, аби християнин]. Там усі були рівні і старшини вибирались і повинен був слугувати всім і за всіх працювати. І жодної помпи, ні титула не було між козаками.

[78.] І постановило козацтво оборонять віру святую і визволяти ближніх] своїх із неволі.

І так гетьман Свирговс[ький] ходив оборо[няти] Волощину і не взяв червінці, котрі йому давали, а взяв тільки кухву вина, що послали брати побратерськи.

І так Сагайда[чний] ходив Кафу руйн[увати] і визволив із темниць тільки десять тисяч невольник[ів] з віри пропасниці. [...]

[80.] І день со дня більше росло і множалось козацество, і незабаром були б усі на Вкраїні козак[ами], себто вільні і рівні, не мали над собою цар[я] і пана, тільки бога єдиного.

[81.] І не хотіла Україна іти услід язиків, а держалась закону божого, і всякий чужестран[ець], заїхавши туди, дивувався, що ні в одній стороні на світі не було такого брат[ст]в[а], такої віри, нігде муж не любив так широко своєї жони, а діти родителів.

[82.] І коли пани та іезуїти хотіли насильно повернуть Україну під свою власть, щоб україн[ці]-христия[ни] повірили, буцім і справді усе так і єсть, що папа сказав, тоді на Вкраїні з'явились братств[а] такі, як були у перш[их] християн, і пан записув[ався] у брат[ство], і мужик і називались братами. Таке братст[во] було і в Луцьку, і в Києві, і потім Львові [?].

[83.] Але панство побачило, що погано йому буде, взяло зараз мучить людей, брат[ів] своїх, нарікл[о] невольниками, не допускало в козацтво, драли пани шкіри в людей, варили в котлах дітей і ругались над вірою і продавали жидам на заріз, як скотину, і примучили козаків, поробили коз[аків] кріпаками, так що думали, що воно вже пропало, козацтво.

[86.] Але не скоро так думалось, козацтво піднялось, а за ним весь народ – вибили і прогнали панів, і стала Україна, земля козацька, єсть то вольне, бо всі були вільні й рівні.

[87.] І хотіла Україна тоді знову жити по-братерсь[ки] з Польщею, але Польща жадним побитом не хотіла покинуть своє панство.

[88.] Годі Україна пристала до Московщини, як країна слов'янська до слов'янської, як один люд слов'янський до друг[ого] слов'янського, так щоб жити укупі, зарівно, як колись буде віки між слов'янсь[кими] людьми.

[89.] Але скор[о] побачил[а] Україн[а], що попалась в неволю, вона по своїй простоті ще не знала, що то єсть цар, а цар московський значе усєрівно, що ідол і мучитель.

[90.] І одбилась Укра[їна] од Москов[щини] і не знала бідна, куди їй схилить голову.

[91.] Бо вона любила і Польщ[у], і Москов[щину], як братів своїх і не хотіла з ними розбрататься, хотіла вона, щоб всі три жили вкупі в союзі, теж щоб були три Річі Посполиті, а з всі[х] трьо[х] вкупі були б одною.

[92.] Але сього не второпали ні ляхи, ні москалі.

І бачать ляхи і москалі, що нічого не зроблять з Україною, і сказали між собою: не буде вона ні тобі, ні мені, роздерли її пополам, по ліву сторону Дніпра москал[єві], по праву – ляхові.

[93.] І билась Україна літ п'ятдесят, а єсть се святішчая і славнішчая борба за свободу, яка коли-небудь була на світі, а розділ України єсть саме негод не діло, яке колись було на світі.

[94.] І вибилась із сил Україна, і вигнали ляхи козацтво з правої сторони Дніпра, і положили Україну[ ] в[ ] тугу, і запанували над бідним остатком вольного народу.

[95.] А на ліві[й] стороні ще держалось козацтво, але в неклоч[имой] держ[аві] [?] Московський], а потім петербурзького] імператора, бо цар Петро положив сотні тисяч коза[ків] в канавах і на костях їх збудув[ав] собі столицю.

[96.] А цариця Катерина – німка, курва всєсвітна, безбожниця явна – доконала козацтво; бо, одобривши тих, котрі були в Укра[їні] старш[ими], понадавала їм вольних брат[ів] і поставали одні панами, а другі невольниками.

[97.] І так пропала Україна, але так здається.

[98.] Вона не пропала, бо вона не знала ні царя, ні пана, а хоч був цар, єсть так чужи[й], і хоч були і єсть пани, так чужі, хоча ті пани і з українського] роду, однак не говорили по-українськи, сущ виродки, а справжній українець, не любить ні цар[я], ні пана і зна[є] одного бога. Так і перше було, так і тепер.

[99.] І Слов'янщина хоч і терпіла і терп[ить] невол[ю] от царя і панства, однак і цар, і пани у них не словенські], а німецьк[і], або татарські, бо од чужих забігли, щоб розво[дити] панство, а правд[иви] слов'яни не жаліють ні царя, н[і] пана, признають] одно[го] бога. Тим не пропали слов'яни, не пропала і Укра[їна].

[100.] Лежить у могилі Україна, та не мертва, бо уже прихо[дить] голос і пробудить.

[101.] І перший раз вона пробуд[илась], і крикнула, і одізвався крик її в Польщі, і зібрались поляки на сейм 3 мая, і постановили], щоб усі в Речі Посполит[ій] були рівні і вільні і незале[жні] б ні [од] царя, ні пана, а знали б одн[ого] бога.

[102.] Але сусіди не допустили до того Польшу і розірвали її, як Україну. [103.] Так її було і треба, бо раз за те, що вона зробила Україні, те їй зробилось, а друге за те, що ляхи не знали, що їм таку думку дала Україна, що в гробі лежала.

[105.] А в друг[ий] раз вона прокинулася і крикнула, а одізва[лось] [в] глибин[і], в Петербурзі 14 дек[абря] 1825 года, і умислили сам[і] пан[и] одріктись свого панства і царя, і позн[ать] одн[ого] бог[а].

[106.] Але деспот не допустив до того свободно, їх пов'язали, одн[их] потягнули на шибеницю, других закатували в копальня[х], третіх замучил[и] в Сибір[у], а отдель[них] же заріз[али] черкеси.

Так і треба було, бо й ті не лучче знали, що думка принес [ена] до їх з України.

[108.] І в трет[ій] раз во[на] скоро прокинеться і крикне на всю широку Слов'янщ[ину], і почують крик її.

[109.] І встане Україна, і буде непідлеглою Річ[чю] Посполитою в союзі слов'янським.

І тоді звершиться та й писаніє: «Камень его же не брего[ша] зиждуш[іі], то і бисть во главу угла».

(Кирило-Мефодіївське товариство: у 3 т. Т. 1. К., 1990. С. 256–258)

До питання 4: З'ясуйте, в чому полягали особливості українського національного відродження у західноукраїнських землях, яку роль і чому саме відіграло у ньому греко-католицьке духовенство. Визначте, що стало поштовхом для початку процесів національного відродження у західноукраїнських землях. Визначте основні умови виникнення «Руської трійці», ідеали і напрями діяльності її членів. Поясніть, чому поява альманаху «Русалка Дністрова» стала важливою подією українського національного відродження у західноукраїнських землях.

З'ясуйте, які завдання ставили перед собою лідери Головної руської ради? Які її основні здобутки? Чому вона припинила свою діяльність?

Питання для дискусії

1. Де, на вашу думку, сильнішим було соціально-економічне гноблення українського населення у першій половині XIX ст. –

у Австрійській імперії чи у Російській? Чим це обумовлене і до яких наслідків призвело?

2. До якого етапу українського національного відродження належить діяльність Кирило-Мефодіївського товариства?

3. Чому саме і яким чином у програму Кирило-Мефодіївського товариства ідея незалежної України поєднувалася з ідеєю всеслов'янського федеративного об'єднання?

4. Чим обумовлювалися відмінності у процесах українського національного відродження на Наддніпрянщині та у Західній Україні? Чи могли вони призвести до формування двох різних націй?

Тема 8

Українські землі у другій половині XIX ст.

План заняття

1. Особливості соціально-економічного, громадського та політичного життя у західноукраїнських землях.

2. Аграрна реформа 1861 р. та буржуазно-демократичні реформи 60–80-х рр. XIX ст. у Російській імперії.

3. Завершення промислового перевороту і модернізаційні процеси в економіці. Особливості капіталістичного розвитку українських земель Російської імперії у пореформенний період.

4. Суспільно-політичне життя у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX ст.

Література

1. Бойко О. Д. Історія України: Навчальний посібник. 8-ме вид., випр. і доп. Київ, 2021. 640 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boyko-7-edition-2018/>

2. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/

3. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України / Я. Грицак. Київ: Портал, 2022. 432 с.

4. Даніель Бовуа Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ / Д. Бовуа. Київ: Кліо, 2020. 872 с.

5. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2015. 400 с.

6. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / А. Галушка. Харків, 2016. 352 с. (Історія без цензури).

7. Церковник С. І. Історико-правові засади становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини у 1848–1939 рр.: монографія / С. І. Церковник. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 148 с.

8. Час народів. Історія України XIX століття: Навчальний посібник / За заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с. [Електронний ресурс]. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Mudryi_Marian/Chas_narodiv_Istoriia_Ukrainy_XIX_stolittia/

Методичні рекомендації

До питання 1: Розгляньте особливості соціально-економічного розвитку західноукраїнських земель у другій половині XIX ст. Схарактеризуйте фактори, що обумовлювали характер і темпи розвитку промисловості українських земель у складі Австро-Угорської імперії. Поясніть, чим були спричинені особливості промислового перевороту в Західній Україні. Визначте, які галузі промисловості розвивалися тут успішно і чому саме вони. Схарактеризуйте розвиток сільського господарства, поясніть, що спричинило аграрне перенаселення і до яких наслідків воно призвело.

Схарактеризуйте виникнення, ідеологічні позиції та діяльність представників руху москвофілів. З'ясуйте сутність руху народовців, у чому полягала принципова різниця між народовцями та москвофілами? З'ясуйте роль Просвіти у суспільно-політичному русі.

До питання 2: Схарактеризуйте економічний розвиток Наддніпрянської України напередодні селянської реформи 1861 року. Проаналізуйте основні умови аграрної реформи, з'ясуйте, як вирішувалися питання про особисту свободу селян і про наділення їх землею, у чому полягала сутність викупної операції і як вона здійснювалася. Визначте, які наслідки мало скасування кріпосного права за умовами проведеної царським урядом реформи для подальшого розвитку України. Проаналізуйте інші реформи 60–80-х років XIX ст. (Фінансова (1860 р.), Освітня (1863 р.) Судова (1864 р.), Земська (1864 р.), Військова (1874 р.), Міська (1875 р.)). Прослідкуйте, які основні завдання мала кожна з цих реформ, які основні перетворення відбувалися внаслідок кожної з них. З'ясуйте, якими були економічні, соціальні та політичні наслідки реформ 1860–1880-х років у Російській імперії для України.

До питання 3: Поясніть, яким чином реформи 60–80-х років XIX ст. у Російській імперії сприяли завершенню промислового перевороту і розвитку промисловості. Визначте, у чому полягали особливості економічного розвитку Наддніпрянської України впродовж 1860–1890-х рр. З'ясуйте, які галузі промисловості розвивалися у Наддніпрянській Україні

найбільш активно. Чому саме вони? Схарактеризуйте роль іноземного капіталу в розвитку економіки України.

Розгляньте, яким чином відбувався розвиток сільського господарства після скасування кріпосництва, як відбувалося соціальне розшарування селян, поясніть, які положення реформи 1861 року стримували розвиток сільського господарства.

До питання 4: Схарактеризуйте національну політику російського царизму в Україні. Розгляньте Валуєвський циркуляр 1863 року і Емський указ 1876 року та поясніть їхній вплив на розвиток українського руху. Поясніть сутність і розгляньте історію явища «хлопоманства». Визначте особливості нового етапу українського національного відродження, що розпочався від 1860-х років. Схарактеризуйте виникнення громад у Наддніпрянській Україні та їхню культурно-освітню діяльність наприкінці 1850-х – на початку 1860-х рр., на початку 1870-х років. Чи відрізнялася діяльність громад під час двох визначених етапів? У чому полягає сутність так званого «громадівського соціалізму»? Коли і внаслідок чого виникли так звані «молоді громади»? Схарактеризуйте їхні програмні цілі та діяльність. Окремо розгляньте діяльність Братства тарасівців, його програмні засади, діяльність і значення в українському національному русі.

Схарактеризуйте історію народницького руху в Україні: діяльність «чайковців», об'єднання «Київська комуна», «Ходіння в народ» (1874 р.) і «Чигиринську змову» (1877 р.). З'ясуйте, які завдання ставили народники, яким було їхнє ставлення до національного питання. Коли і чому народники припинили активну діяльність?

Питання для дискусії

1. Порівняйте умови, на яких було скасовано кріпосну залежність в Австрійській (1848 р.) і Російській (1861 р.) імперіях. Де умови були вигіднішими для селян?

2. Порівняйте соціально-економічний розвиток підросійської та підавстрійської України: де модернізаційні процеси в економіці відбувалися інтенсивніше і чому саме так?

3. Порівняйте соціально-політичну ситуацію у Наддніпрянській Україні та західноукраїнських землях. Де і чому вона була, на Ваш погляд, кращою для українського національного руху?

4. Методичні рекомендації до самостійної роботи (написання есе, робота над творчими проєктами). Критерії оцінювання

Есе – один з видів самостійної роботи здобувачів вищої освіти, який передбачає написання тексту науково-дослідницького характеру, в якому аналізується обране питання з історії України. Рекомендований обсяг: до п'яти сторінок друкованого тексту.

Цей вид самостійної роботи формує у здобувачів початкові вміння і навички наукового дослідження. До зазначених навичок і вмінь належать такі:

Написання есе здобувачам рекомендується починати з вибору теми (список пропонує викладач) і укладання бібліографії (близько 10 найменувань джерел, навчальної і наукової літератури).

Есе складається з таких елементів:

- Назва. Вона повинна точно відображати суть написаного.
- План.
- Вступ. Тут необхідно обґрунтувати важливість розгляду обраного питання, висунути головну гіпотезу. Гіпотеза – це припущення, яке буде підтверджено або спростовано.
- Основна частина. Спочатку висувається теза, потім пишуться кілька аргументів до неї. Теза доведена, а значить, переходимо до наступного етапу. Автор самостійно вирішує, скільки тез йому необхідно довести (як правило, 3–4). Тези можна обґрунтувати історичними фактами, цитатами відомих учених, політиків, письменників, творчих діячів. Всі аргументи плавно ведуть читача до доведення або спростування гіпотези. Тому важливо побудувати структуру есе в логічному, лінійному порядку. Усе в порядку, і це означає, що структура есе, говорять про необхідність короткого підведення підсумків, де останній абзац присвячено тому, чи знайшла підтвердження головна гіпотеза.

– Список літератури. Іноді есе містить посилання на цитати з книг, дані офіційних ресурсів. Їх необхідно оформити як повноцінний список використаної літератури. На всі запозичені дані або цитування потрібно зробити посилання.

Важливо пам'ятати, що неприпустимо використовувати так звані «банки рефератів» з мережі Інтернет. Текст есе має бути авторським, а викладач має право перевірити його на наявність запозичень (плагіату).

Список літератури доцільно оформлювати в алфавітному порядку із зазначенням вихідних даних.

Вихідні дані – перелік важливих ознак публікації, які дозволяють здійснити її пошук та використати в подальшому у роботі (автор/автори, назва, рік та місце видання, кількість сторінок для монографій, або

автор/автори, назва журналу/газети, рік видання, номер, сторінки для наукових статей).

Список літератури слід укладати відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.80 і ДСТУ ГОСТ 7.1.

Зразки оформлення списку використаних джерел і літератури

Один автор	Художні моделі національної ідентичності : монографія / Л. Донченко. Київ: КНТ, 2014. 220 с.
Два та більше авторів	Дуглас Норт. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії / Норт Дуглас, Джон Волліс, Баррі Вайнгест. Київ : Наш формат, 2017. 352 с.
П'ять і більше авторів	Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / [М. Т. Степико, В. С. Крисаченко, О. І. Мостяєв та ін.; Авт. вступ. слова : А. С. Гальчинський; Авт. передм. В. С. Крисаченко] ; Нац. ін-т стратегічних досліджень. Київ : НІСД, 2004. 647 с.
Статті з журналів, інших часописів	Касьянов Г. В. Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г. В. Касьянов // Український історичний журнал. 2009. №1. С. 160–180.
Електронні видання	Козлова Д. Про Другу світову війну та Голокост: пам'ятання і забуття / Д. Козлова [Електронний ресурс] / URL: http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kozlova-memory-and-oblivion

Посилання на літературу в тексті роботи рекомендовано робити наскрізні, в квадратних дужках, із зазначенням номера позиції обраної наукової праці в списку літератури та номерів сторінок, на які посилається здобувач. Як правило, квадратні дужки ставляться наприкінці речення, перед крапкою. Наприклад:

[8, с. 57], або [46, с. 13, 16], або [78, с. 98–101].

Остаточний варіант роботи подається у друкованому вигляді або за умови дистанційного навчання надсилається на визначену викладачем онлайн-платформу у відповідне «завдання».

Усі текстові елементи реферату оформлюються за такими параметрами: шрифт *TimesNewRoman*; розмір 14 пунктів; міжрядковий інтервал – 1,5; колір – чорний; фон – білий. Інші шрифти дозволяється використовувати лише в ілюстраціях, графіках, фото, діаграмах тощо. Для абзаців тексту,

нумерованих і маркованих списків встановлюється вирівнювання тексту за шириною, абзацний відступ – 1,2 см. Поля: ліве – 3, праве – 1, верхнє і нижнє – 2 см.

На титульному аркуші номер не ставиться. Усі сторінки роботи нумеруються послідовно, номер розміщується у правому нижньому куті аркуша.

Критерії оцінювання есе:

За есе здобувачі можуть набрати 10 балів максимально (впродовж семестру можна виконати дві роботи, 10 балів кожна). Критерієм оцінки самостійної роботи є наявність власної (авторської) позиції; пов'язаність змісту есе із сучасними українськими реаліями (практичними чи теоретичними); наявність висновку.

10-8 балів – робота виконана на високому теоретичному рівні, містить аналіз і добре обгрунтовану авторську позицію.

7-6 балів – має незначні недоліки з питань самостійної роботи, авторська позиція обгрунтована не досить послідовно.

5-4 бали – не містить критичного аналізу, неповністю висвітлена проблематика.

3-1 бал – робота має компілятивний характер, помилки в оформленні.

0 балів – плагіат, несамостійно виконана робота.

Теми есе:

1. Україна через 10 років: якою вона буде?
2. Якою я бачу національну ідею в Україні.
3. Політичний діяч, який залишив яскравий слід в історії України (на вибір).
4. Схема історії України М. Грушевського та його періодизація українського історичного процесу.
5. Значення античних міст-держав Північного Причорномор'я в історії українського народу й України.
6. Спадок Візантійської цивілізації в історії України.
7. Норманський чинник у виникненні й існуванні Київської Русі.
8. Київська Русь і кочові народи степу у XI–XII ст.: між війною і співпрацею.
9. Тисячоліття Софії Київської: новітні гіпотези і старі переконання.
10. Монгольська навала і її значення в історії України.
11. Кревська унія і українські землі у геополітичному контексті Центрально-Східної Європи кінця XIV ст.
12. Полемічна література кінця XVI – початку XVII ст. як пам'ятник політичної думки в Україні.

13. Фільваркове господарство між феодалізмом і капіталізмом: становище українського селянства XVI–XVII ст.
14. Роль Дикого поля в історії України: значення виникнення та існування, наслідки освоєння історичного регіону.
15. Запорізька Січ: ознаки державного устрою і значення в історії України.
16. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького: проблема визначення хронологічних меж і періодизації.
17. Чи можна назвати Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького «козацькою революцією»?
18. Слобожанщина: формування нового історичного регіону України у середині – другій половині XVII ст.
19. «Руїна» та пошуки протекторату козацькими автономіями.
20. Московсько-козацькі відносини доби Руїни.
21. Конституція Пилипа Орлика і її значення як історичного документа.
22. Гайдамаки: розбійники чи національні герої?
23. Геополітичні зрушення кінця XVIII ст. у Центрально-Східній Європі і їхнє значення в історії України.
24. Ліквідація Запорізької Січі та інших форм українського автономного устрою.
25. Скасування кріпосного права: значення події для соціально-економічного розвитку України.
26. Галичина – Український П'ємонт? Хід і значення національного відродження в межах Західної України для українського національного відродження.
27. Універсали Центральної Ради у контексті політичної ситуації в Україні впродовж 1917 – початку 1918 років.
28. Державотворчі плани П. Скоропадського і їхнє втілення.
29. Директорія і значення її діяльності.
30. Політика українізації. Чому більшовицьке керівництво вдалося до політики коренізації?
31. Утворення СРСР і остаточна втрата Україною незалежності.
32. Суцільна колективізація сільського господарства у рамках курсу на модернізацію економіки.
33. У чому полягала різниця у поглядах на шляхи здобуття української незалежності між прихильниками С. Бандери і А. Мельника?
34. Проти кого і за що боролася УПА.
35. Чим відрізнялася відбудова народного господарства України після II світової війни від відбудовчих процесів західних країн?
36. Як участь України у здійсненні хрущовських «надпрограм»

позначилася на економічному розвитку України?

37. Перебудова і її значення в історії України.
38. Проголошення незалежності України. Які фактори сприяли утворенню незалежної Української держави?
39. Помаранчева революція: чи потрібно брати слово «революція» у лапки?
40. Президентство В. Ющенко: реформи і реакція суспільства.
41. Президентство В. Януковича: причини і передумови Майдану–2.
42. Майдан–2: Історична оцінка подій листопада 2013 – березня 2014 рр. в Україні.
43. Політична криза і військові дії на Донбасі: проблеми термінологічних визначень, причини і ймовірні наслідки.

Робота над творчими проєктами: методичні рекомендації і критерії оцінювання

За власним бажанням здобувач може обрати одну з форм самостійної роботи підготовку творчого проєкту, який змістовно дотичний до курсу історії України.

Тему проєкту можна обрати самостійно, узгодивши з викладачем. Для прикладу, можна записати спогади очевидців «Помаранчевої революції», «Революції Гідності», російсько-українських війн. Також можна взяти інтерв'ю у військовослужбовців, волонтерів, державних чиновників, родичів і друзів, написати власні спогади про події після 24 лютого 2022 року.

Основний критерій оцінки творчого проєкту – самостійність і оригінальність, відсутність запозичень (плагіату). Рекомендований обсяг спогадів і інтерв'ю – до 5 сторінок друкованого тексту. Також на високі оцінки заслуговують проєкти, оформлені у формі відеоматеріалів і мультимедійних презентацій.

Максимальна оцінка за роботу такого формату – 10 балів.

5. Методичні рекомендації для підготовки до семестрового екзамену. Критерії оцінювання

Підсумковий контроль знань здобувачів (екзамен) проводиться з метою оцінки результатів навчання на завершальному етапі вивчення дисципліни у формі письмового екзамену в обсязі навчального матеріалу, визначеного програмою навчальної дисципліни, і в терміни, встановлені навчальним планом.

Період підготовки здобувачів до екзамену з історії України є якісно новим етапом в оволодінні ними матеріалом навчальної дисципліни. У цей час відбуваються узагальнення, синтез і систематизація знань, здобутих

ними на лекціях, семінарських заняттях, у процесі самостійної роботи протягом семестру. Цілісне уявлення про історію України як науку, розуміння її внутрішньої логіки, місця в системі наукового знання у багатьох здобувачів складається саме під час підготовки до іспитів, коли їм доводиться охоплювати відразу весь вивчений раніше матеріал.

Підготовку до екзамену рекомендується розпочинати завчасно, використовуючи власний конспект лекцій, лекції, викладені викладачем на онлайн-платформах, а також рекомендовану навчальну літературу. Обсяг і зміст вимог до студентів на іспиті визначаються навчальною програмою дисципліни й охоплюють матеріал, викладений у лекціях, розглянутий на семінарських заняттях та опрацьований студентами самостійно.

Питання для підготовки до екзамену викладач оприлюднює не менше ніж за місяць до екзамену.

УВАГА! У разі використання заборонених джерел на екзамені здобувач на вимогу викладача залишає аудиторію та одержує загальну нульову оцінку (0).

Загальна кількість балів за успішне виконання екзаменаційних завдань – 40. Час виконання – до 180 хвилин.

Екзаменаційні білети включають три питання: перше і друге спрямовані на встановлення рівня загальної теоретичної підготовки здобувача і оцінюються максимально по 15 балів кожне.

Максимально повна відповідь на перше і друге питання передбачає знання теоретичного та фактичного матеріалу, вміння аналізувати та порівнювати історичні явища. Бажано у відповіді використовувати мовні конструкції, що свідчать про самостійність і обґрунтованість думок здобувача («на мою думку», «порівняно з», «проте», «отже»).

Третє питання білета передбачає знання фактичного матеріалу, пов'язаного з діяльністю відомих персоналій. Повна, самостійна та аналітична відповідь оцінюється у 10 балів.

Рівень знань на екзамені оцінюється:

37–40 балів, якщо здобувач дав правильну та повну відповідь на всі три поставлені питання, міцно засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, демонструє вміння пов'язувати події минулого із сучасним розвитком, логіку та аргументованість викладення (наведення прикладів, аналогій, знання головних дат з історії України), вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу, висловлює своє ставлення до тих чи інших проблем;

32–36 балів ставиться здобувачу, якщо він відповів на всі три запитання, добре засвоїв теоретичний матеріал, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, аргументовано викладає матеріал, висловлює свої міркування з приводу тих чи інших проблем, але

припускається певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або при аналізі практичного;

27–31 бал ставиться здобувачу у випадку, якщо він відповідає на всі три запитання, в основному опанував теоретичні знання з навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але відповідь є недостатньо аргументованою, виявляє неточності, невміння оцінювати факти та явища;

21–26 балів ставиться, якщо всі три питання розкриті неповно та/або логіка відповідей вимагає істотного виправлення;

1–20 балів здобувач отримує, якщо у відповіді не розкриті по сутності всі три питання, продемонстровано недостатнє знання фактичного матеріалу, наукових визначень, відсутні посилання на першоджерела та рекомендовану наукову літературу;

0 балів здобувач отримує в разі відсутності відповідей на питання екзаменаційного білета.

Схема нарахування балів

Поточний контроль (С – семінар; Е – есе)										Підсумковий семестровий контроль (екзамен)	Сума
С 1	С 2	С 3	С 4	С 5	С 6	С 7	С 8	Есе 1 (проєкт)	Есе 2 (проєкт)		
5	5	5	5	5	5	5	5	10	10		
Разом 60 балів										40 балів	100 балів

До підсумкового семестрового контролю здобувач допускається, якщо за результатами поточного контролю він набрав не менше 30 балів.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	
90 – 100	відмінно	
70 – 89	добре	
50 – 69	задовільно	
1 – 49	незадовільно	

6. Питання до екзамену

1. Джерела та історіографія з історії України.
2. Поява людини і первісних форм співжиття на території України.
3. Археологічні стоянки первісних людей на території України. Трипільська культура.
4. Кіммерійці, скіфи і сармати в історії України.
5. Значення античних міст-держав Північного Причорномор'я в історії українського народу й України.
6. Східні слов'яни V–VII ст. у геополітичному контексті: природне середовище, соціально-економічний розвиток і політичне оточення.
7. Виникнення Київської Русі у геополітичному контексті: давньоруська держава у системі міжнародних відносин IX–X ст.
8. Норманський чинник у виникненні й існуванні Київської Русі.
9. Соціально-економічний розвиток Київської Русі.
10. Княгиня Ольга і князь Святослав: політичні портрети.
11. Прийняття Київською Руссю християнства візантійського зразка: причини і наслідки.
12. Основні напрямки політичної діяльності Ярослава Мудрого.
13. Феодальна роздробленість Київської Русі: причини і наслідки.
14. Галицько-Волинське князівство і його значення в історії України.
15. Монголо-татарська навала і її значення в історії України.
16. Данило Галицький як історична постать.
17. Вхідження українських земель до складу Великого Князівства Литовського: «оксамитове проникнення».
18. Вхідження українських земель до складу Польського королівства. Кривська унія.
19. Особливості соціально-економічного розвитку українських земель у складі Великого князівства литовського.
20. Люблінська унія і її значення в історії України.
21. Фільваркове господарство між феодалізмом і капіталізмом: становище українського селянства (XVI – перша половина XVII ст.).
22. Українське козацтво: передумови і причини виникнення, соціальний склад і світогляд.
23. Запорізька Січ: ознаки державного устрою і значення в історії України.
24. Козацько-селянські повстання кінця XVI – першої третини XVII ст.: передумови, причини, хід, наслідки.
25. Брестська унія і її значення в історії України.
26. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького: проблема визначення хронологічних меж і періодизації.
27. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького

у геополітичному контексті: проблема вибору союзника.

28. Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького: етапи творення козацької державності.

29. Переяславська рада і «Березневі статті»: проблема визначення юридичної природи українсько-московського договору і її трактування його умов.

30. Внутрішня та зовнішня політика гетьмана Івана Виговського.

31. Гетьманування Юрія Хмельницького. Пошук союзників.

32. Петро Дорошенко і особливості його гетьманування за доби Руїни.

33. Іван Мазепа: внутрішня і зовнішня політика.

34. Конституція Пилипа Орлика і її значення як історичного документа.

35. Гетьманування Кирила Розумовського і ліквідація гетьманства.

36. Ліквідація Запорізької Січі та інших форм українського автономного устрою в останній третині XVIII ст.

37. Територіальні зміни останньої третини XVIII ст.: поділи Речі Посполитої, російсько-турецькі війни і українські землі.

38. Українське національне відродження: причини, етапи, наслідки.

39. Кирило-Мефодіївське братство і його значення в історії України.

40. Скасування кріпосного права в Російській і Австрійській імперіях: значення події для соціально-економічного розвитку України.

41. Промисловий переворот в Україні у XIX ст.: причини, етапи, наслідки.

42. Виникнення перших політичних партій в українських землях у складі Російської та Австро-Угорської імперій: лідери, програми, методи боротьби.

43. Столипінська реформа: причини і наслідки для України.

44. Революція 1905–1907 рр. в Російській імперії та її значення для розвитку українського національного руху.

45. Україна у Першій світовій війні: бойові дії на території України, участь українців у збройних формуваннях двох імперій.

46. Наслідки Лютневої революції 1917 р. для України. Утворення Центральної Ради.

47. Універсали Центральної Ради у контексті політичної ситуації в Україні впродовж 1917 – початку 1918 років.

48. Державотворчі плани П. Скоропадського і їхнє втілення.

49. Директорія і значення її діяльності.

50. ЗУНР: проголошення, лідери, причини поразки.

51. Воєнний комунізм в Україні.

52. Нова економічна політика в Україні.

53. Політика українізації. Чому більшовицьке керівництво вдалося до політики коренізації?

54. Особливості процесу прискореної індустріалізації в Україні.

Причини, перебіг, наслідки.

55. Суцільна колективізація сільського господарства: мета, масштаби, наслідки.

56. Зміцнення тоталітаризму в Україні у 1920–1930-х роках. Масовий характер репресій.

57. Українські землі у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини між двома світовими війнами.

58. Як позначився на історичному розвитку українських земель радянсько-німецький договір від 23 серпня 1939 року?

59. Бойові дії на території України у 1941–1942 роках. Причини поразок червоної армії на першому етапі радянсько-німецької війни.

60. Окупація та Рух Опору в Україні в роки II Світової війни.

61. Особливості післявоєнної відбудови в Україні (1945–1953 роки).

62. Зміни у суспільно-політичному житті України в період Відлиги. Шістдесятники.

63. Хрущовські «надпрограми» і економічний розвиток України (1953–1964 роки).

64. Особливості економічного розвитку України (1965–1985 роки).

65. Дисидентський рух в Україні.

66. Політика перебудови і її значення в історії України (1985–1991 роки).

67. Проголошення незалежності України. Які фактори сприяли утворенню незалежної Української держави?

68. Конституційний процеу в Україні в першій половині – середині 1990-х років. Проголошення Конституції.

69. Економічна ситуація в Україні впродовж 1990-х – першому десятилітті 2000-х років.

70. Особливості становлення багатопартійності в Україні впродовж 1990-х років.

71. Помаранчева революція: основні ідеї, політична боротьба, результати.

72. Президентство В. Ющенка: зовнішня і внутрішня політика.

73. Президентство В. Януковича: внутрішня і зовнішня політика.

74. «Революція Гідності»: історична оцінка подій листопада 2013 – березня 2014 рр. в Україні.

75. Політичні та економічні процеси в Україні впродовж 2014–2020 років.

7. Рекомендована література

Підручники, навчальні посібники, енциклопедичні видання

1. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 7-ме вид., доп. / О. Д. Бойко. Київ: Академвидав, 2018. 729 с. [Електронний ресурс]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/ukraine-history-boйко-7-edition-2018/>
2. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. 8-ме вид., доп. Київ: Академвидав, 2021. 640 с.
3. Вербицька П. В., Хома І. Я. Історія української культури: європейський контекст: навч. посібник / П. В. Вербицька, І. Я. Хома. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 301 с.
4. Енциклопедія історії України. [Електронний ресурс]. URL: / <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=F&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU>
5. Енциклопедія історії України. Том: УКРАЇНА – УКРАЇНЦІ / Відп. ред. В. Смолій, авт.: В. Вятрович, П. Гай-Нижник, К. Галушка, Т. Чухліб та ін. Київ, 2019. 1112 с.
6. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / [О. М. Бут, М. І. Бушин, Ю. І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н., проф. М. І. Бушина, д.і.н., проф. О. І. Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
7. Історія України: хрестоматія / Упоряд. В. М. Литвин; Відп. ред. В. А. Смолій. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2013. 1056 с.
8. Лазарович М. В. Ілюстрована історія України : короткий курс лекцій. 4-те вид., виправл. і доп. / М. В. Лазарович. Тернопіль : Джура, 2018. 616 с.
9. Історія та культура України: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти / О. С. Каденюк, В. А. Нестеренко, В. В. Сажко та ін. Кам'янець-Подільський: ПДАТУ, 2018. 311 с.
10. Пасічник М. Історія України: розвиток державності та культури : [навч. посіб. для студентів ВНЗ] / М. Пасічник. Львів: УАД, 2016. 415 с.
11. Час народів. Історія України XIX століття: навчальний посібник / За заг. ред. М. М. Мудрого. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 408 с. [Електронний ресурс]. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Mudryi_Marian/Chas_narodiv_Istoriia_Ukrainy_XIX_stolittia/
12. Шліхта Н. Історія радянського суспільства: Курс лекцій. 2-ге вид., переробл. і доп. / Н. Шліхта. Харків: Акта, 2015. 252 с.

Література

1. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 288 с.
2. Багалій Дмитро. Історія Слободської України / Д. І. Багалій ; передм. та ком. В. Л. Маслійчук ; упорядн. О. О. Савчук. Харків : Видавець Олександр Савчук, 2019. XXXII + 400 с., [74 іл., 2 мапи]. Серія «Слобожанський світ». Випуск 12.
3. Блануца А. Земельна політика Ягеллонів на українських теренах Великого князівства Литовського (1440–1572 рр.) / А. Блануца. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 423 с.
4. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. / За заг. ред. В. Брехуненка. НАН України. Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2016. 248 с.
5. Ваврух М., Гавалюк Р. Нариси з історії української культури: архітектура, образотворче мистецтво, музика, театр, кіно / М. Ваврух, Р. Гавалюк. Львів: Світ, 2018. 224 с.
6. Вегеш М. Державотворчі процеси у Карпатській Україні (1938–1939) / М. Вегеш. Ужгород: АУТДОР-ШАРК, 2020. 552 с.
7. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн. 1: Історичні нариси / Упорядн. О. П. Реєнт; Ред. кол.: В. А. Смолій (голова). НАН України. Інститут історії України. К.: Кліо, 2014. 784 с.
8. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х книгах. Кн. 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), О. Ю. Кириєнко (відп. секр.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. К.: Кліо, 2015. 800 с.
9. Від Рейхстагу до Івдовіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій / В. В'ятрович, С. Громенко та ін. Харків: КСД, 2017. 356 с. (Історія без цензури).
10. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Л. В. Войтович. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛНУ ім. І. Франка. Біла Церква: Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
11. Герасимов Т. Ю. Міста Правобережної України і Перша світова війна: Повсякденна історія: монографія / Т. Ю. Герасимов. Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2017. 436 с.
12. Гійом Левассер де Боплан. Опис України [Електронний ресурс]. URL: <http://litopys.org.ua/boplan/>
13. Горобець В. Гетьман Брюховецький. Життя у славі, владі та ганьбі / В. Горобець. Київ: Парламентське видавництво, 2019. 440 с.
14. Горобець В. Гетьман Руїни. Іван Брюховецький і Москва / В. Горобець. Київ: Києво-Могилянська академія, 2017. 248 с.

15. Горобець В. Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг і поразок / В. Горобець. Київ: КСД, 2017. 480 с.
16. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. Київ: Yakaboo Publishing, 2022. 656 с. [Електронний ресурс]. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Hrytsak_Yaroslav/Narys_istorii_Ukrainy/
17. Грицак Я. Подолати минуле. Глобальна історія України / Я. Грицак. Київ: Портал, 2022. 432 с.
18. Гуржій О. І., Чухліб Т. В. Історія козацтва. Держава–військо–битви / О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. Київ: Арії, 2015. 479 с.
19. Гуржій О. Україна в суспільно-політичних комбінаціях імперського уряду Росії (30–90-ті рр. XVIII ст.) / О. Гуржій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2019. 205 с.
20. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк. Пер. з англ. Марії Габлевич, за ред. Олега Турія. Львів: Інститут історії Церкви Львівської Богословської академії, 2000. 426 с.
21. Даніель Бовуа Трикутник Правобережжя: царат, шляхта і народ / Д. Бовуа. Київ: Кліо, 2020. 872 с.
22. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. 3-тє вид., доповн. / Упорядн.: М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс, А. Фелонюк. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2016. 924зб. Довженко О. П. Щоденникові записи, 1939–1956 / О. П. Довженко. Харків: Фоліо, 2013. 879 с.
24. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / відп. ред. Ф. П. Шевченко, упоряд. І. П. Крип'якевич. Акад. наук УРСР, Ін-т сусп. наук. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 738 с.
25. Документи українського козацтва XVI – першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги / Відп. ред. В. Брехуненко. Київ: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2016. 608 с.
26. Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.) / Л. М. Жванко. Харків: Віровець А. П.; «Апостроф», 2012. 568 с.
27. Журавльов Денис. Іван Мазепа: людина, політик, легенда / Денис Журавльов. Харків: Фоліо, 2020. 348 с.
28. Залізняк Л. Стародавня історія України / Ред. В. Олексієнко. Київ: Темпора, 2012. 542 с.
29. Замки і храми України. [Електронний ресурс]. URL: <https://castles.com.ua/index.html>

30. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська Запорозького / Авт. кол. В. М. Горобець, М. М. Волощук, А. Г. Плахонін та ін. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).

31. Історія України: методичні рекомендації до семінарських та практичних занять і самостійної роботи студентів / Уклад. О. М. Хорошев. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 180 с. [Електронний ресурс]. URL: http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/metod_ua/horoshev_seminars.html

32. Історія Української держави: Гетьманат ранньомодерної доби. Київ: Арії, 2018. 720 с.

33. Історія цивілізації. Україна. Т. 1. Від кіммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.) / Н. С. Абашина, М. Ю. Відейко, О. В. Гопкало та ін.; упоряд. М. Ю. Відейко. Харків, 2020. 586 с.

34. Історія цивілізації. Україна. Т. 2. Від Русі до Галицького князівства (900–1256) / О. Б. Бубенок, А. М. Домановський, О. О. Дядечко та ін.; упоряд. О. С. Черненко. Харків, 2021. 612 с.

35. Капелюшний В. П., Коваль О. Ф. «Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис: монографія / В. П. Капелюшний, О. Ф. Коваль. Київ: Інтерсервіс, 2018. 480 с.

36. Касьянов Г. Розрита могила: Голод 1932–1933 років у політиці, пам'яті та історії (1980-ті – 2000-ні) / Г. Касьянов. Харків: Фоліо, 2020. 298 с.

37. Князі і гетьмани усієї Русі. «Через шаблю маєм право». Злети і падіння козацької держави 1648–1783 / В. Горобець та ін. Харків: КСД, 2016. 352 с. (Історія без цензури).

38. Козлова Д. Про Другу світову війну та Голокост: пам'ятання і забуття/ Д. Козлова [Електронний ресурс]. URL: <http://uamoderna.com/demontazh-pamyati/kozlova-memory-and-oblivion>

39. Кралюк П. Історія України «без броду». Розвиток державності на українських землях. Харків: Фоліо, 2020. 424 с.

40. Куліков В. О. Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр. [Електронний ресурс]. URL: https://books.google.com.ua/books?id=fnqWDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

41. Лазарович М. В. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу»: Україна в боротьбі проти збройної агресії Російської Федерації (2014–2020 роки) : монографія / М. В. Лазарович / Міністерство культури та інформаційної політики України. Київ: ПП АВІАЗ, 2020. 452 с.

42. Лицарі Дикого Поля. Пługом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря / Авт. кол.: О. Бачинська, Т. Вінцовський, В. Грибовський,

Н. Діанова, А. Домановський та ін. Упоряд. К. Галушко. Харків: КСД, 2016. 356 с. (Історія без цензури).

43. Літопис Руський за Іпатським списком / Перекл. Л. Махновець [Електронний ресурс] / URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit.htm>

44. Любавський Р. Повсякденне життя робітників Харкова в 1920-ті – на початку 1930-х років / Науковий редактор Л. Ю. Посохова / Передм. О. А. Коляструк; вступне слово Л. Ю. Посохової. Харків: Раритети України, 2016. 226 с.

45. Мицик Ю. Іван Виговський / Ю. Мицик. Харків: Фоліо, 2019. 119 с.

46. Мицик Ю. Іван Сірко / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2019, 160 с.

47. Мицик Ю. Чигирин – гетьманська столиця / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2016. 392 с.

48. Мицик Ю., Плохій С. Як козаки Україну боронили / Ю. Мицик. Київ: Кліо, 2018. 368 с.

49. Народження країни. Від краю до держави. Назва, символіка, територія і кордони Україн / Упоряд. Кирило Галушко. Харків: КСД, 2016. 352 с. (Історія без цензури).

50. На бій за волю. Перемога через поразки. Україна у війнах і революціях 1914–1921 років / М. Ковальчук, А. Папакін та ін. Харків: КСД, 2016. 353 с. (Історія без цензури).

51. Павленко Сергій. Іван Мазепа. Догетьманський період / Сергій Павленко. Київ: Мистецтво, 2020. 264 с.

52. Павло Алепський. Україна – земля козаків. Подорожній щоденник / Павло Алепський. К: Вирій, 2018. 164 с.

53. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до «кіборгів». Воєнна історія України від давнини до сьогодення / Упоряд. Кирило Галушко. Харків: КСД, 2016. 352 с. (Історія без цензури).

54. Плохій Сергій. Брама Європи: Історія України від скіфських воєн до незалежності / Перек. з англ. Р. Клочка. Харків: КСД, 2016. 496 с.

55. Плохій С. Брама Європи / С. Плохій ; пер. з англ. Романа Клочка. Харків: КСД, 2016. 496 с.

56. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / Авториз. пер. з англ. М. Климчука. Київ: Laurus, 2015. 400 с.

57. Плохій С. Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. (пер. Ярослав Лебеденко, Анатолій Саган). Харків: КСД, 2019. 512 с.

58. Плохій С. М. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи / С. Плохій. Харків: Фоліо, 2019. 395 с.

59. Попович М. В. Нарис історії культури України. 2-ге вид., допов. Київ: АртЕк, 2017. 730 с.

60. Портнова Т. Українські міста Російської імперії середини XIX – початку XX століть в світлі модернізаційної теорії [Електронний ресурс].

URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/242-tetiana-portnova-ukrainski-mista-rosiiskoi-imperii-seredyny-khikh-pochatku-khkh-stoliti-v-svitli-modernizatsiinoi-teorii>

61. Революція Гідності: методичні матеріали. Київ, 2015. 46 с. [Електронний ресурс]. URL: https://don.kyivcity.gov.ua/files/2015/11/13/2015_metodichka_reviluciya_gidnost_i_4.pdf

62. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ІПУ–НКВД / Упор.: В. Борисенко, В. Даниленко, С. Кокін та ін. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 604 с.

63. Русь «після Русі». Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до Війська / В. М. Горобець та ін. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).

64. Савченко В. А. Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр: історичний аспект та політична практика: монографія / В. А. Савченко. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2017. 444 с.

65. Сердюк І. Маленький дорослий: Дитина й дитинство в Гетьманщині XVIII ст. / І. Сердюк. Київ: К.І.С., 2018. 456 с.

66. Ситий І. Козацька Україна: печатки, герби, знаки та емблеми кінця XVI–XVIII століть / І. Ситий. Київ: Темпора, 2017. 972 с.

67. Склокін В. Російська імперія і Слобідська Україна у другій половині XVIII ст.: просвічений абсолютизм, імперська інтеграція, локальне суспільство. Львів: Видавництво УКУ, 2019. 268 с.

68. Скоропадський П. Спомини: кінець 1917 – грудень 1918 року / П. Скоропадський. К.: Темпора, 2019. 756 с.

69. Скубій І. Торгівля в Харкові в роки непу (1921–1929): економіка та повсякденність. Харків: Раритети України, 2017. 308 с.

70. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: полководець, дипломат, державотворець / В. Смолій, В. Степанков. Київ: Парламентське видавництво, 2020. 752 с.

71. Снайдер Т. Криваві землі. Європа між Гітлером і Сталіним / Т. Снайдер. К.: Лаурус, 2018. 492 с.

72. Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999 рр. / Т. Снайдер. Київ: Дух і Літера, 2016. 464 с.

73. Стьопін А. А. Історія України: конспект лекцій: навчальний посібник / А. А. Стьопін. Одеса: Фенікс, 2018. 104 с.

74. Таїрова-Яковлева Т. Гетьмани України. Історії про славу, трагедії та мужність / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2015. 424 с.

75. Таїрова-Яковлева Т. Коліївщина. Великі ілюзії / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2019. 256 с.

76. Таїрова-Яковлева Т. Повсякдення, дозвілля і традиції козацької еліти Гетьманщини / Т. Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2018. 184 с.
77. Таїрова-Яковлева Тетяна. Іван Мазепа і Російська імперія. Історія «зради» / Пер. Ю. Мицик. Харків: Кліо, 2019. 404 с.
78. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців / Михайло Відейко та ін.; упоряд. Кирило Галушко. Харків: КСД, 2016. 351 с. (Історія без цензури).
79. У кігтях двоглавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів / Андрій Галушка. Харків, 2016. 352 с. (Історія без цензури).
80. Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Ващук, А. О. Гурбик, Б. В. Черкас. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. 256 с.
81. Україна радянська. Лпозії та катастрофи «комуністичного раю» / Г. Сфіменко, Я. Примаченко та ін. Харків: КСД, 2017. 353 с. (Історія без цензури).
82. Український Гетьманат: нариси історії національного державотворення XVII–XVIII ст. У 2 кн. Київ: Інститут історії України, 2018. Кн. 1. 610 с.; Кн. 2. 580 с.
83. Універсали Богдана Хмельницького. 1648–1657 / НАН України, Ін-т історії України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського; упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич. Київ: Альтернативи, 1998. 381 с.
84. Церковник С. І. Історико-правові засади становлення та функціонування українських наукових, громадських та культурно-освітніх інституцій Східної Галичини у 1848–1939 рр.: монографія / С. І. Церковник. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 148 с.
85. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років / Т. Чухліб. Київ: Кисво-Могиланська академія, 2017. 290 с.
86. Шевчук В. Козацька держава як ідея в системі суспільно-політичного мислення XVI–XVIII століть. У двох книгах. Книга 2 / В. Шевчук. Київ: Грамота, 2020. 1120 с.
87. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. Вид. 2-ге. Київ: Критика, 2006. 581 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Jakovenko.pdf>

8. Список використаної літератури

1. Воевідко Л. Організація самостійної роботи здобувачів вищої освіти. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2018. Т. 2. № 25. С. 21–28.
2. Гладких Г. В., Шарова Т. М. Організація самостійної діяльності здобувачів вищої освіти засобами ІКТ. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 69, Т. 2. С. 70–74.
3. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання / Нац. стандарт України. Вид. офіц. [Уведено вперше ; чинний від 2016-07-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 17 с.
4. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання / Нац. стандарт України. Вид. офіц. [Чинний від 2007-07-01]. Київ : Держспоживстандарт України, 2007. 47 с.
5. Зякун А. І. Викладання національної історії у вищих навчальних закладах України: Формування нового змісту. Сумська старовина, 2019. (54). С. 55–63.
6. Коротенко Д. В. До питання викладання історичних дисциплін в сучасних закладах вищої освіти України. International scientific and practical conference «Political science, philosophy, history and sociology: development areas and trends in Ukraine and EU» (Wloclawek, Republic of Poland, October 30–31). Wloclawek: Izdevniec-iba «Baltija Publishing», 2020. С. 52–55.
7. Куліков В. О. Пошук історичної інформації в інтернеті: посібник для студентів історичних факультетів. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 91 с.
8. Макогончук Н. В., Гевко О. І. Викладання історії України у вищій школі: інноваційні підходи. Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук – 2022: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 10 черв. 2022 р.). Чернігів : Академія ДПіТС, 2022. С. 35–38.
9. Методичні вказівки до семінарських занять з історії України [Електронний ресурс] : для студентів усіх спец. / уклад.: І. В. Дворкін [та ін.] ; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Харків: НТУ «ХПІ», 2021. 48 с. URI: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/54541>.
10. Степанков В. Проблеми формування методологічних засад концепту навчального курсу «Методика викладання історичних дисциплін у ЗВО» (з власного досвіду викладання). Проблеми дидактики історії. 2020. (11). С. 3–17.
11. Шалашна Н., Воронова Н. Основні напрямки інтегрування курсів історії України і української культури та всесвітньої історії у вищій школі.

Гуманізація навчально-виховного процесу. 2022. № 1 (101). С. 33–42.

12. Шаров С. В. Самостійна робота як умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців. Сучасні тенденції розвитку української науки : матеріали Всеукр. наук. конф. (21–22 липня 2017 р., м. Переяслав-Хмельницький). Переяслав-Хмельницький, 2017. № 5. С. 35–38.

Навчальне видання

Домановська Марина Євгенівна

Методичні рекомендації для організації та проведення семінарських занять і самостійної роботи з курсу «Історія України» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійних програм: «Біомедична електроніка та комп'ютерні системи», «Радіофізика, біофізика та комп'ютерні системи», «Інформаційні технології керування складними системами»

Коректор *О. В. Анцибора*
Комп'ютерне верстання *Н. В. Аксьонова*
Макет обкладинки *І. М. Дончик*

Формат 64x80/16. Ум. друк. арк. 4,24. Наклад 50 пр. Зам. № 3/23

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009

Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна

Тел. 705-24-32